

The Essence of Preferences of the Methodology (Maslak) of ‘Aṭā’ Allāh in the Context of Mughnī al-Qurrā’ fi Sharḥ Mukhtār al-Iqrā’

Muhammed Pilgir^{1,a,*}

¹ Independent Researcher, Medine/Suudi Arabistan

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 17/01/2024

Accepted: 09/05/2024

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons

AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

In this study, the nature of the preferences (tarjih) of the maslak (methodology) of ‘Aṭā’ Allāh, which is one of the maslaks used in qirā’āt education in Türkiye, has been presented in the context of Muḥammad ‘Arif al-Ḥifzī’s work called *Mughnī l-qurrā’ fi sharḥ mukhtār al-iqrā’* and within the boundaries of the al-‘ashr al-ṣuḡhrā curriculum. The qirā’āt maslaks, which were formed in the Ottoman Anatolian territories and are unique to Anatolia, have continued to exist in qirā’āt education until today. Although these maslaks are the taḥrīrāt school, they have survived to this day as a terminology that is almost unknown outside Anatolia, unrecognized, and not included in qirā’āt education and training. While this is the case, although the maslak of ‘Aṭā’ Allāh, one of the maslaks in question, has been used in qirā’āt education until today, it has been observed that there is not enough academic study on it. As a matter of fact, two studies related to the maslak of ‘Aṭā’ Allāh could be identified. One of these is doctoral thesis, and the other is master's thesis researches. Apart from this, there is also a study published as a book chapter called "Kırâat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kırâat Eğitiminde Meslekler", which touches on maslaks in general, and research titled *Kıraat İlmî Eğitimi ve Öğretim Metodları*, which devotes a section to maslaks. Among these mentioned scientific activities, no study has been found that reveals the nature of maslak preferences, except for *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü’l-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmîndeki Yeri*. However, work in question has been discussed mostly with a view to *Murshidu’l-talaba*, who is considered the main source in the teaching of al-‘ashr al-kubrā of ‘Aṭā’ Allāh’s maslak, and the analysis of the wajhs and preferences contained in this work. Therefore, in this study, where we attempt to fill the current gap, we have explained; that the wajhs mentioned in *Mughnī l-qurrā’*, considered a fundamental source in teaching al-‘ashr al-ṣuḡhrā of the maslak of ‘Aṭā’ Allāh, have been addressed, and the nature of these preferences, along with examples related to uṣūl and farsh al-ḥurūf, has been presented. In this context, the main purpose of the study is to explain the background of the preferences regarding the maslak of ‘Aṭā’ Allāh in the context of Muḥammad ‘Arif al-Ḥifzī’s work called *Mughnī l-qurrā’ fi sharḥ mukhtār al-iqrā’*. Moreover, the nature of the preferences related to the mentioned maslak has been attempted to be clarified under the light of the works *al-Taysir fi l-qirā’āt al-sab’* and *Ḥirz al-amānī wa wajh al-tahānī fi l-qirā’āt al-sab’*, which are the basic sources of the al-‘ashr al-ṣuḡhrā syllabus. In addition to these works, by making use of the basic works of the qirā’āt literature, the place of the preferences of the ‘Aṭā’ Allāh maslak in the relevant works and the reasons for these preferences are explained. Thus, it has been determined that all of the marwī (narrated) wajhs are preferred in the maslak of ‘Aṭā’ Allāh in all of the examples given specifically for *Mughnī l-qurrā’*; but it has been seen that the wajhs, which are stated to be opposed to al-Shāṭibī’s own isnād/transmission, are mentioned as mu’akhhār wajhs, except for the last example. However, in the last example included in the study, it was observed that the muḥāṭab wajh was preferred as the muḥaddam over the ḡāib wajh, even though there is ṭariq opposition. Nevertheless, in the relevant examples, it has been determined that the wajhs performed by the maslaks of İtilāf, Mutqin, and Şūfî are generally compatible with each other and that they differ from the maslak of ‘Aṭā’ Allāh in these wajhs.

Keywords: Qirā’āt, Taḥrīrāt, Maslak of ‘Aṭā’ Allāh, *Mughnī al-Qurrā’*, Preference (Tarjih), Taqdim-Ta’khîr.

Muğni'l-Kurrâ' fî Şerhi Muhtârî'l-İkrâ' Özeline 'Aţâ'ullâh Mesleği'ne Ait Tercihlerin Mahiyeti

Süreç

Geliş: 17/01/2024

Kabul: 09/05/2024

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Öz

Bu çalışmada Türkiye’de kırâât tedrisatında istifade edilen mesleklerden biri olan ‘Aţâ’ullâh mesleğine ait tercihlerin mahiyeti, Muhammed ‘Ârif el-Hıfzî’nin *Muğni’l-kurrâ’ fî şerhi Muhtârî'l-İkrâ’* adlı eseri özelinde ve el-‘aşru’s-suğrâ programının sınırları içerisinde ortaya konulmuştur. Osmanlı coğrafyasında teşekkül eden ve Anadolu’ya özgü olan kırâât meslekleri, kırâât tedrisatında günümüze kadar varlığını sürdürülmüştür. Bu meslekler, taḥrîrât ekolü mesabesinde olmasına rağmen Anadolu toprakları dışında neredeyse bilinmeyen, tanınmayan ve kendisine kırâât eğitim-öğretiminde yer verilmeyen bir terminoloji olarak günümüze kadar gelmiştir. Mafâih, söz konusu mesleklerden biri olan ‘Aţâ’ullâh mesleğinden kırâât tedrisatında günümüze değin yararlanılmasına rağmen bununla ilgili yeterli düzeyde akademik çalışmanın yapılmadığı müşahede edilmiştir. Nitekim ‘Aţâ’ullâh mesleğiyle alakalı iki çalışma tespit edilebilmiştir. Bunlardan biri doktora diğeri ise yüksek lisans tez araştırmalarıdır. Bunun dışında mesleklerle genel olarak temas edilen ve “Kırâât Eğitiminin Dünyü, Bugünü, Yarını ve Kırâât Eğitiminde Meslekler” adıyla kitap bölümü olarak basılan bir çalışma ve mesleklere bir bölüm ayrılan *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* adlı araştırmalar da mevcuttur. Bahsedilen bu ilmi faaliyetlerden *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü’t-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri* adlı eser dışında, meslek tercihlerinin mahiyetinin ortaya konduğu bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak söz konusu çalışma, ekseriyetle Ataullah mesleğinin el-‘aşru’l-kubrâ öğretiminde temel kaynak olarak kabul edilen *Mürşidü’t-Talebe*’ye, bu eserin münderecatındaki vecîh ve tercihlerin tahliline yönelik olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla açıklamaya çalıştığımız mevcut boşluğu doldurması beklenen bu çalışmada ise aşere/el-‘aşru’s-suğrâ öğretiminde ‘Aţâ’ullâh mesleği için temel kaynak olarak kabul edilen *Muğni’l-kurrâ’*’da geçen vecîhler ele alınmış ve bunlara ait tercihlerin mahiyeti, uşûl ve ferşu’l-hurûfla alakalı örnekler eşliğinde ortaya konulmuştur. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, ‘Aţâ’ullâh mesleğiyle ilgili tercihlerin arka planının Muhammed ‘Ârif el-Hıfzî’nin *Muğni’l-kurrâ’ fî şerhi Muhtârî'l-İkrâ’* adlı eseri özelinde izah edilmesidir. Nitekim mezkûr mesleğe ait tercihlerin keyfiyeti, el-‘aşru’s-suğrâ müfredatının temel kaynakları olan *et-Teysîr fi’l-kırââti’s-seb’* ile *Hirzu’l-emânî ve vechu’t-tehânî fi’l-kırââti’s-seb’* adlı eserler ışığı altında açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu eserlere ek olarak kırâât alan yazınının temel eserlerinden de istifade yoluna gidilerek ‘Aţâ’ullâh mesleğine ait tercihlerin ilgili eserlerdeki yeri ve bu tercihlerin sebepleri izah edilmiştir. Bu bağlamda *Muğni’l-Kurrâ’* özelinde verilen örneklerin hepsinde mervî vecîhlerin tamamının ‘Aţâ’ullâh mesleğinde tercih edildiği tespit edilmiş; fakat bunlardan -son örnek hariç olmak üzere- Şâtîbî’nin kendi usulüne muhalefet ettiği ifade edilen vecîhlerin ise son örnek dışında muahḥar vecîh olarak zikredildiği görülmüştür. Ne var ki çalışmada yer verilen son örnekte ise tārîḥ muhalefeti söz konusu olmasına rağmen muḥâṭab vechinin gâib vechine muḥaddem olarak tercih edildiği müşahede edilmiştir. Bununla birlikte ilgili örneklerde İtilâf, Mutkîn ve Şûfî meslekleri tarafından icra edilen vecîhlerin genellikle birbirine mutabık olduğu ve onların bu vecîhlerde ‘Aţâ’ullâh mesleğinden ayrıştıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırâât, Taḥrîrât, ‘Aţâ’ullâh Mesleği, Muğni’l-Kurrâ’, Tercih, Taḥdîm-Te’ḥîr.

Giriş

Ƙırâât ilminin alt disiplinlerinden biri olan taħrîrât¹ alanına ilişkin Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde önemli eserler telif edilmiş,² bu alanda söz ve tercih sahibi müelliflere nispetle dört ekol ortaya çıkmıştır. Oluşumları Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine -18. asra- tesadüf eden bu ekoller, meslek ismiyle anılır olmuş ve bu adlandırma yaygınlık kazanmıştır.³ Anadolu topraklarında ve Osmanlı bakiyesi Türkiye'de yapılan Ƙırâât taliminde günümüze değin kendisinden istifade edilen meslekler ise Mısır Ƙırâât'ının 'Aṭâ'ullâh (ö. 1209/1794) mesleğiyle İstanbul Ƙırâât'ının Şûfî mesleğidir.⁴

Anadolu'da yapılan Ƙırâât tedrisatında kaynak eserlerin ezberlenmesi müfredatın bir parçası iken 19. yüzyıla gelindiğinde kaynak eserlerden mücerret bir Ƙırâât tahsiline yönelimin başladığı görülmektedir. Şöyle ki Ƙırâât ilmine ait manzum eserlerin ezberlenmesi hususunda çabanın azalıp tembelliğin artması ve bu ilme ilginin azalması gibi faktörler, şemalardan müteşekkil mecmû'aların kullanıldığı bir eğitim dönemine geçilmesine sebep olmuştur.⁵ Mezkur sebeplerden mütevellit, Ƙırâât ilminin klasik manzum eserlerinden yoksun tedrisatlar yaygınlaşmakta, buna karşın Ƙırâât ilmi tedrisatına kök salmış eserlerin yerini Osmanlı ulemasının özellikle taħrîrâta dair eserlerinin doldurduğu bilinmektedir.⁶ Fakat günümüzde ise kürrâse diye adlandırılan mecmû'alardan dahi çoğunlukla istifade edilmemekte, mevcut kürrâselerden fotokopi marifetiyle tedrisat yapılmaktadır.⁷ Ƙırâât tedrisatında böylesine bir savrulma, eğitim kalitesindeki ivmenin ne denli düştüğünü göstermesi açısından önemlidir. Ƙırâât eğitim-öğretiminin kalitesine olumsuz etki eden bu sıklık, talibi tarafından Ƙırâât ilminin birçok hususiyetinin bilinmemesine⁸ neden olmaktadır ki bu hususlardan biri de Ƙırâât meslekleriyle bu mesleklere ait tercihlerin mahiyetidir. Ayrıca

¹ Taħrîrât kavramının Ƙırâât istilahındaki karşılığı için bk. Muḥammed b. Aḥmed el-Mutevellî, "el-Burhânu'l-Aşdaḡ ve-Ş-Sırâtu'l-Muḥaḡḡaḡ fî Men'î'l-Ġunneti li'l-Azrak", thk. 'Abdulḡayyûm b. 'Abdilġafûr b. Ƙameriddîn es-Sindî, *Mecelletu Maḡhedî'l-İmâm eş-Şâtîbî* 13 (Mayıs 2012), 363; Muḡsim Muḡtâr, "İlmu't-Taħrîrât beyne't-Ṭarîḡati'l-Maġribiyye ve't-Ṭarîḡati'l-Meşrikiyye", *el-Ƙırââtü'l-Ƙur'âniyye fî'l-Âlemi'l-İslâmî: Evdâ' ve Mekâşid* (Rabat: er-Râbiṭatu'l-Muḡammediyye li'l-'Ulemâ', 2014), 577-578; Mustafa Atilla Akdemir, "Ƙıraat İlminde Taħrîrât Meselesi", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2018), 85; Osman Bostan, "en-Neşr Merkezli Çalışmalar (Taħrîrât Örneği)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (Haziran 2022), 215-216.

² Taħrîrât disiplinine dair Osmanlı uleması tarafından kaleme alınan eserler için bk. Akdemir, "Ƙıraat İlminde Taħrîrât", 96-101.

³ 'Abdullâh Efendîzâde Muḡammed Emîn Efendî, *Zuḡru'l-Erîb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 11), 214b-215a. Atıfta bulunulan dört meslek dışında günümüze ulaşmayan mesleklerden de söz edilmektedir. Bk. Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kurrâları* (İstanbul: Rabbani Yayınevi, 2021), 15-26.

⁴ Necati Tetik, "Ƙırâat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Ƙırâat Eğitiminde Meslekler", 157-161; Mustafa Atilla Akdemir, *Ƙıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 124; İsmail Öden, *Mısır Tarihi: Şeyh Ataullah Mesleği'nin el-Aşru's-Suġrâ ve el-Aşru'l-Kübrâ Öğretim Usulleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 16-20.

⁵ Muḡammed Emîn Efendî, *Zuḡru'l-Erîb*, 49b-50a.

⁶ Meslek tercihlerini yansıtan eserler üzerine kaleme alınan kitaplar bunların başlıcalarıdır. Bk. Eren Pilgir, "Ḥirzu'l-Emâni'nin Ƙıraat Tedrisatındaki Serencamı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/1 (Mayıs 2021), 263-265.

⁷ Mehmet Emin Maşalı, "Kur'an Ƙıraatında ve Kitabetinde Türkiye'nin Durumu", <https://mushafarinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/KUR'AN%20KIRAATINDE%20ve%20KİTÂBETİNDE%20TÜRKİYE'NİN%20ODURUMU%20%28Doç.%20Dr.%20M.%20Emin%20MAŞALI%29.pdf> (Erişim 16 Ağustos 2023); Pilgir, "Ḥirzu'l-Emâni'nin Ƙıraat Tedrisatındaki Serencamı", 265-266.

⁸ Maşalı, "Kur'an Ƙıraatında ve Kitabetinde Türkiye'nin Durumu", 2-6.

tecrübelerimiz, bu ilmi tahsil edenlerin ekserisinin; mezkûr mesleklerin tercihlerinin sadece birkaç kaidesinde gerçekleştiği şeklinde yanlış kanaate sahip olduklarını göstermektedir. Bu durum, kırâât meslekleri diye zikredilen ekollere ait tercihlerin muhtevasının bilinmediğini göstermektedir. Nitekim meslekler üzerine yapılan çalışmaların içerikleri de konu hakkındaki bu deneyimimizi âdeta teyit eder bir niteliğe sahiptir.⁹

Anadolu topraklarına has bir kullanım olan mesleklere dair keyfiyetin henüz gün yüzüne çıkarıldığı söylenemez. Öyle ki tespit edilebildiği kadarıyla gerek Türkiye’de gerekse Türkiye sınırları dışında, kırâât mesleklerine ait tercihlerin mahiyeti üzerine müstakil bir çalışma ‘Aṭâ’ullâh mesleğinin kaynak eserlerinden biri olan *Murşidu’ṭ-ṭalebe ilâ idâhi vucûhi ba’ḍi âyâti’l-Ḳur’âniyye min ṭuruḳi’ṭ-Ṭayyibe* adlı eseri üzerine yakın zamanda yapılan doktora çalışmasıdır. Buna karşın kırâât ihtilafları hakkında mesleklere taalluk eden farklı hükümlerin mahiyeti, kafa karışıklığına neden olacak bir potansiyele sahiptir.¹⁰ Zira meslekler üzerine yapılan müstakil çalışmaların muhtevası, mesleklere ait tercihlerin sadece uşûle ilişkin meselelerde gerçekleştiği izlenimi vermektedir.¹¹ Sair eserlerde ise kırâât ihtilaflarıyla ilgili olarak mesleklerin taḳdîm-te’ḥîr,¹² tercih, terk gibi farklı uygulamalara sahip olduğuna temas edilmekte ve bunların yine uşûl konularıyla ilişkilendirildiği gözlenmektedir.¹³

İsmail Öden’in *Mısır Tariki: Şeyh Ataullah Mesleği’nin el-Aşru’s-Suğrâ ve el-Aşru’l-Kübrâ Öğretim Usulleri* adlı yüksek lisans tezi, meslekler hakkında yapılan müstakil çalışmalardan biridir. Aynı zamanda Öden’in çalışması, bu çalışmaya da konu olan ‘Aṭâ’ullâh mesleğiyle direkt olarak alakalıdır. Mezkûr mesleğe dair bir diğer araştırma, ‘Aṭâ’ullâh mesleği müntesiplerince el-‘aşru’l-kubrâ programında kaynak olarak kullanılan *Murşidu’ṭ-ṭalebe ilâ idâhi vucûhi ba’ḍi âyâti’l-Ḳur’âniyye min ṭuruḳi’ṭ-Ṭayyibe* adlı telif hakkında Osman Bostan tarafından yapılan doktora çalışmasıdır ve bu çalışma *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü’ṭ-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri* ismiyle yayımlanmıştır. Mesleklere ilişkin bir diğer araştırma ise Necati Tetik’in “Kırâât Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kırâât Eğitiminde Meslekler” adlı kitap bölümü çalışmasıdır. Buna ilaveten kırâât mesleklerinin her birinin dört farklı kişi tarafından doktora seviyesinde yakın zamanda çalışılmaya başlandığını belirtmekte fayda vardır. Bu dört kişiden biri olan Abdullah Giray adlı araştırmacı, Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Anabilim Dalı’nda yakın zamanda başladığı “Kıraat Geleneğimizde Mısır Tariki-Şeyh Atâullah Mesleği: Usul, Tercihler ve Ekoller Arası Mukayese” adlı doktora çalışmasını sürdürmektedir.

Kırâât mesleklerine dair tamamlanmış araştırmalardan yukarıda ilk olarak bahsedilen “Mısır Tariki: Şeyh Ataullah Mesleği’nin el-Aşru’s-Suğrâ ve el-Aşru’l-Kübrâ Öğretim Usulleri” adlı master

⁹ Bk. Tetik, “Kırâât Eğitiminin Dünü”, 147-166; Öden, *Mısır Tariki*, 34-152.

¹⁰ Ömer Türkmen, “Türkiye’deki Kıraat Tedrisatına Eleştirel Bir Yaklaşım” *İslami İlimler Dergisi* 16/2 (Kasım 2021), 94-95.

¹¹ Tetik, “Kırâât Eğitiminin Dünü”, 147-166; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 127-128; Öden, *Mısır Tariki*, 34-152.

¹² Çalışmada kullanılan bu kavramlardan taḳdîm, tercih edilen vecîhlerden öncelenenler için kullanılmaktadır. Başka bir deyişle muḳaddem vecîh olarak kabul edilen vechin diğer veche yeğlenmesi anlamına gelmekte ve edâada ilgili vechin öncelenmesi öne alınması anlamını taşımakta, te’ḥîr kavramı ise bu noktada taḳdîmin zıddı bir manaya delalet etmektedir. Çalışmada muḳaddem ve muahḥar kelimeleri ise mezkûr terimlerin eyleme dönüşmüş edilgen hâlleri için kullanılmaktadır.

¹³ Abdurrahman Çetin, *Kur’an-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar: -Oryantalistlerin Görüşleri-* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 225; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 116.

tezinde, bu makale çalışmasının da konusu olan ‘Aṭâ’ullâh mesleğinin tercihlerine yer verildiği müşahede edilmekle beraber bunların sadece uşûl bahisleriyle sınırlı tutulduğu görülmektedir. Fakat çalışmada böyle bir sınırlandırmaya gidilmeyeceğine dair bir ifadeye rastlanmamaktadır. Bu durumu, yazarın meseleye bakışını ortaya koyan bir husus olarak görmek mümkündür. Ayrıca çalışmada konuya müteallik verilen örneklerin mahiyetiyle ilgili herhangi bir değerlendirmeye de rastlanmamaktadır.¹⁴ “Kırâat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kırâat Eğitiminde Meslekler” adlı çalışmada ise kırâat mesleklerine dair genel bilgiler verilmekle beraber mesleklerin tercihlerinin gerçekleştiği ve meslekler arasındaki farklılıkların vaki olduğu bazı uşûl bahislerine yer verilmektedir. Aynı zamanda bu çalışmanın yazarının da mesleklere ait tercihlerin yalnızca uşûl konuları üzerinde gerçekleştiği kanaatine sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵ Dolayısıyla meslekler hakkında çalışma yapan her iki müellif de mesleklerin ferşu’l-ḥurûf bahsindeki ayrışmalarından bahsetmemekte ve mesleklere ait bu tercihlerin mahiyetine yer vermemektedir. Bir diğeri, Osman Bostan’ın *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü’t-Talebe Adlı Eserinin Kırâat İlmindeki Yeri* adlı çalışmasıdır ki bu, ‘Aṭâ’ullâh mesleğinin el-‘aşru’l-kubrâ müfredatına ait tercihleri yansıtan bir eserdir. Eserde uşûl bölümünde ele alınan örneklerin tercihlerin mahiyetini yansıtacak şekilde ele alındığı görülmekte ve ilgili vecîhlerin kırâat literatürünün temel kaynaklarına inilerek detaylı bir şekilde tevcih edildiği/delillendirildiği ayrıca ferşu’l-ḥurûf konularına ve bu buralarda gerçekleşen tercihlere dair tahlillere de yer verildiği müşahede edilmektedir. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere bu eser ‘Aṭâ’ullâh mesleğinin el-‘aşru’l-kubrâ programına ait bir eserdir.¹⁶ Bu bağlamda çalışmanın problem cümlesi, “‘Aṭâ’ullâh mesleğine müteallik tercihlerin *Muğni’l-ḳurrâ’ fi şerhi Muhtâri’l-ikrâ’* adlı eser çerçevesinde uşûl ve ferşu’l-ḥurûf konularından her biri için gerçekleşip gerçekleşmediğini incelemek ve bu tercihlerin keyfiyetini ortaya koymak” olarak belirlenmiştir. Araştırmanın temel amacı ise söz konusu meslek hakkında Muhammed ‘Ârif el-Hıfzî’nin (ö. 1238/1822) kaleme aldığı *Muğni’l-ḳurrâ’ fi şerhi Muhtâri’l-ikrâ’*¹⁷ özelinde ele alınan örnek tercihlerin zemininin/arka planının ortaya konulmasıdır. Bu çerçevede çalışmanın alt amaçları şunlardır:

Muğni’l-ḳurrâ’ fi şerhi Muhtâri’l-ikrâ’ adlı eserde ‘Aṭâ’ullâh mesleğine ait ihtiyârların/tercihlerin gerçekleştiği vecîhlerle alakalı olarak gerek uşûl gerek ferşu’l-ḥurûf konularından örnekler tespit edilerek bunların taḥrîrât disiplinine dair eserlerdeki durumunun ortaya konulması.

Mevzubahis durum eşliğinde ‘Aṭâ’ullâh mesleğindeki tercihlerin *Muğni’l-ḳurrâ’ fi şerhi Muhtâri’l-ikrâ’* adlı eser bağlamında keyfiyetinin izah edilmesi.

Muğni’l-ḳurrâ’ fi şerhi Muhtâri’l-ikrâ’ adlı eserden verilen örnekler özelinde ‘Aṭâ’ullâh mesleğiyle diğer mesleklerin farklı tercihlerine yol açan nedenlerin açıklığa kavuşturulması.

¹⁴ Öden, *Mısır Tariki*, 34-152.

¹⁵ Tetik, “Kırâat Eğitiminin Dünü”, 156-162.

¹⁶ Osman Bostan, *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü’t-Talebe Adlı Eserinin Kırâat İlmindeki Yeri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 178-180; 237-301.

¹⁷ Hıfzî’nin mezkûr eseri üzerine Gâde bnt. ‘Abdilmutekebbir b. Şâdiḳ el-Mağribî tarafından master çalışması yapılmıştır. Fakat bu çalışma, “Vaḳfu Ḥamzate ve Hişâmin ‘ale’l-Hemzi” bâbından eserin sonuna kadar yapılmış bir taḥkîk çalışmasıdır. Hıfzî’nin söz konusu eserinin başından zikredilen bâba kadar taḥkîk edildiği bir çalışma tespit edilebildiği kadarıyla mevcut değildir. Bu nedenle çalışmada Hıfzî’nin *Muğni’l-ḳurrâ’ fi şerhi Muhtâri’l-ikrâ’* adlı eserinin hem elyazmasına hem de eserin Mağribî tarafından yapılan taḥkîkli nüshasına yer verilmektedir.

Hıfzî'nin *Muğni'l-kurrâ' fi şerhi Muhtâri'l-ikrâ'* adlı eseri, eş-Şâtıbiyye ve *ed-Durratul-muğiyye fi'l-kırâati's-selâsi'l-mutemmime li'l-‘aşr'*ın içerdiği vecîhleri ele almaktadır.¹⁸ Eserde eş-Şâtıbiyye'nin muhtevastındaki ferşu'l-ħurûfa dair incelenen örnek sayısı on civarında iken *ed-Durra'*ya ilişkin örnek sayısı ise biraz daha azdır. Eserde eş-Şâtıbiyye'nin uşûl konularıyla ilgili örnekler ise oldukça fazla olmakla birlikte *ed-Durra'*nın uşûl konularıyla alakalı örnek sayısı da sınırlı sayıda bulunmaktadır. Yukarıda zikredilen amaçlar çerçevesinde *Muğni'l-kurrâ' fi şerhi Muhtâri'l-ikrâ'* adlı eserdeki eş-Şâtıbiyye'nin münderecatına taalluk eden uşûl ve ferşu'l-ħurûf konularından ikişer örnekle 'Aṭâ'ullâh mesleğine ait tercihlerin mahiyeti vuzuha kavuşturulmaya çalışılmaktadır.

Literatürde meslekler -özellikle de- 'Aṭâ'ullâh mesleğine ait tercihlerin mahiyetine sadece bir çalışmada yer verildiği ve bunun el-‘aşru'l-kubrâ merkezli bir çalışma olduğu görülmüştür. Fakat daha önce de söylendiği üzere ilgili mesleğin ele alınan tercihlerinin sadece uşûl merkezli olduğu anlaşılmıştır. Mezkûr sebepler ve 'Aṭâ'ullâh mesleğinin el-‘aşru's-şuğrâ müfredatına kaynaklık eden Hıfzî'nin *Muğni'l-kurrâ' fi şerhi Muhtâri'l-ikrâ'* adlı eserindeki tercihlerin mahiyetinin ortaya konmaması, elinizdeki bu araştırmayı önemli kılmaktadır. Hem uşûlle hem de ferşu'l-ħurûfa müteallik örnekler üzerinden 'Aṭâ'ullâh mesleğinin tercihlerine, bunların mahiyetine ve diğer mesleklerden ayrışmasına neden olan hususların izah edilmesinin; mesleklerin ve tercihlerinin niteliği hakkında alana önemli bir katkı sunacağı kanaatindeyiz.

1. Kırâât Mesleklerine Müteallik Genel Bilgiler

ك س ل-ك kök harflerinden türetilen ve sarf ilminde masdar-ı mîmînin مَفْعَل veznine ait bir sözcük olan meslek, sözlükte الطَّرِيق (yol) kelimesine karşılık gelmektedir. Bu meyanda, zikredilen kök harflerin farklı şîğalarından müteşekkil سَلَكْتُهُ سُلُوكًا ifadesi ise “Onu yol olarak benimsedim.” şeklinde tercüme edilebilir.¹⁹ Nitekim bu ifade ve الطَّرِيق (yol) kelimesi, bir kırâât terimi olan meslek kelimesi için ipucu niteliğindedir. Tespit edilebildiği kadarıyla son dönem kırâât edebiyatında kendine yer bulan meslek kavramı, ıstılahî olarak kırâât ihtilafları hususunda takip edilen yöntem/yol olarak tarif edilebilir.²⁰ Bununla birlikte kırâât terminolojisinde ٲarıق ıstılahının birkaç hususu karşılayacak şekilde kullanılıyor olması,²¹ ٲarıق kavramının meslek kavramı yerine kullanılmasından imtina edilme sebebi olarak görülebilir.

Anadolu'da şöret bulan ve kabul gören kırâât meslekleri, bu topraklara mahsus bir tasarruf olarak dikkat çekmektedir. Nitekim 18. asırda yaşayan Osmanlı müelliflerinden dört kırâât bilginine, kırâât tercihleri hususunda meslek (mezheb) atfedilmektedir.²² Söz konusu meslekler,

¹⁸ Hıfzî'nin mezkûr eseri, Anadolu'da kırâât eğitiminde günümüze dek takip edilen Mısır ٲarıقی çatısı altında yer alan 'Aṭâ'ullâh mesleğinin el-‘aşru's-şuğrâ müfredatını ihtiva etmektedir. Başka bir deyişle bu müfredatın temel kaynağıdır. Bk. Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûri ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 220; Bostan, *Mürşidü't-Talebe*, 147.

¹⁹ Ebû 'Abdirrahmân 'Amr b. Temîm el-Ferâhîdî el-Ĥalîl b. Aĥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. 'Abdulhamîd Hindâvî (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1424/2003), 2/267.

²⁰ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Bostan, “en-Neşr Merkezli Çalışmalar”, 227.

²¹ Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kırâat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (Haziran 2019), 93-100.

²² Muĥammed Emîn Efendî, *Zuĥru'l-Erib*, 214b.

aynı şekilde Anadolu topraklarına özgü bir kullanım olarak dikkat çeken Mısır ve İstanbul tārîklerinin çatısı altında teşekkül etmektedir.²³ Bunlardan ‘Aṭâ’ullâh ve Mutḳin meslekleri, Mısır tārîkinin bünyesinde iken Şûfî ve İtilâf meslekleri, İstanbul tārîkinin çatısı altında bulunan mesleklerdir. Mısır tārîki mesleklerinden ‘Aṭâ’ullah mesleği, ‘Aṭâ’ullâh en-Necîb’e; Mutḳin mesleği ise İbnu’l-Kettânî Muhammed b. en-Na‘îmî’ye (ö. 1169/1755) nispet edilmekte; İstanbul tārîkine ait mesleklerden Şûfî mesleği, Aḥmed eş-Şûfî’ye (ö. 1172/1758); İtilâf mesleği ise Yûşufendîzâde’ye (ö. 1167/1754) isnat edilmektedir.²⁴ *Zuḥru’l-Erîb* müellifi Muhammed Emîn Efendî (ö. 1275/1858-59), konuyla alakalı olarak mezkûr eserinde önemli bir anekdota yer vermektedir. Şöyle ki mesleklere ilişkin yukarıda yapılan kategorize müsellemlerle bir bilgi olmakla birlikte Muhammed Emîn Efendî, ‘Aṭâ’ullâh mesleği’nin Anadolu topraklarında ḳurrâ’ ve muḳrîlerin bazıları tarafından Mısır tārîki olarak da tesmiye edildiğini zikretmektedir.²⁵

Osmanlı ḳırâât tedrisatında, takip edilen kaynaklar bakımından Mısır ve İstanbul isimlerini alan tārîklerin kullanımında olduğu gibi meslek kavramının kullanımı da Anadolu topraklarına has bir uygulamadır.²⁶ Nitekim meslek öncülerinin ḳırâât ihtilafları hakkında ve bunlardaki tercihlerinde izledikleri yollar, meslek kavramıyla özdeşleşmiştir.²⁷ Bu ıstılahla kastedilen; ḳırâât ihtilaflarının okunması veya menedilmesi hususundaki tercihlerde ve taḳdîm-te’ḥîr, med mertebeleri gibi hususların icrasında benimsenen farklı yollardır.²⁸ Esasen sayılan bu hususlarla birlikte çalışmanın konusu olan *Muḡni’l-ḳurrâ’ fi şerḫi Muḥtârî’l-iḳrâ’*’nın muhtevası ve kaynakları, her bir mesleğe dair kaynağın bulunması²⁹ ve müntesiplerinin bulunması³⁰ gibi hususlar, mesleklerin birer taḥrîrât ekolü olduğu çıkarımının yapılmasına müsaade etmektedir.

Daha önce zikredilen İstanbul ve Mısır tārîklerinin ihtiva ettiği meslekler, ḳırâât ihtilaflarının tatbikinde takip ettikleri yollara göre ‘azîmet ve ruḫşat³¹ ehli olarak kategorize edilmekte, bunlardan İtilâf ve Mutḳin meslekleri ‘azîmet ekolüne, ‘Aṭâ’ullâh ve Şûfî meslekleri ise ruḫşat ekolüne mensup olarak addedilmektedir.³² Söz konusu mensubiyet, onların ḳırâât ihtilaflarındaki tercihlerine taalluk eden karakteristik özelliklerinin bir sonucudur. Anlatılanların doğal bir sonucu olarak meslek tercihleri ve ḳavâ’idinin kayda alındığı eserler zuhur etmiştir. Ne var ki Şûfî mesleği, kendi bünyesinden eser çıkaramamakla birlikte meslek müntesiplerinin alana dair başkaca eserlerden istifade ettikleri bilinmektedir.³³

²³ Detaylı bilgi için bk. Osman Bostan, “Bir Osmanlı Kıraat Âlimi: Ahmed er-Rüşdî”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 18 (Haziran 2022), 183-188.

²⁴ Muhammed Emîn Efendî, *Zuḥru’l-Erîb*, 214a; Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler”, 93-117; Öden, *Mısır Tariki*, 16-20.

²⁵ Muhammed Emîn Efendî, *Zuḥru’l-Erîb*, 214b. Benzer ifadeler için bk. Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 124.

²⁶ Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 116.

²⁷ Bostan, *Mürşidü’l-Talebe*, 19.

²⁸ Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 116.

²⁹ Şûfî mesleği dışında her bir mesleğin tercihlerini yansıtan eserler bulunmaktadır. Bk. Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler”, 93-119; Öden, *Mısır Tariki*, 16-20.

³⁰ Anadolu’da ḳırâât tedrisatının günümüze değin bu mesleklerin tercihleriyle yapıldığı malumdur. Bk. Necati Tetik, “Kırâât Eğitiminin Dünü”, 157-161.

³¹ Her iki kavram hakkında bilgi için bk. Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 118-123, 167.

³² Türkiye’de ḳırâât tedrisatında hâlen istifade edilen meslekler, ruḫşat ekolünün temsilcileri olan ‘Aṭâ’ullâh ve Şûfî meslekleridir. ‘Azîmet ekolünün müntesipleri olan mesleklere ise ḳırâât tedrisatında yer verilmemektedir. Bk. Necati Tetik, “Kırâât Eğitiminin Dünü”, 157-161; Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 124.

³³ Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler”, 93-119; Öden, *Mısır Tariki*, 16-20.

1.1 ‘Aṭâ’ullâh Mesleği Hakkında Genel Malumat

eş-Şâṭibiyye ve *ed-Durra*’nın esas alındığı ve bu ikisine *Tahbîru’t-Teysîr* ile *et-Teysîr*’in münderecatının eklendiği uşûl, Osmanlı kırâât eğitiminde Mısır ʿarîki olarak adlandırılmaktadır.³⁴ Hâlihazırda Türkiye’de kırâât eğitiminde takip edilen iki meslekten biri de Mısır ʿarîki’nin ‘Aṭâ’ullâh mesleğidir.³⁵ Bu başlık altında mezkûr mesleğin müessisi ‘Aṭâ’ullâh en-Necîb’in hayatı, hoca ve talebeleri, mesleğin kaynak eserleri ve kavâ'idine müteallik genel bilgiler sunulacaktır.

1.1.1 Mesleğin Öncüsü ‘Aṭâ’ullâh en-Necîb’in Hayatı, Hocaları ve Talebeleri

‘Aṭâ’ullâh mesleğinin kurucusu ‘Aṭâ’ullâh en-Necîb,³⁶ Osmanlı kırâât tedrisatında takip edilen yollardan biri olan Mısır ʿarîkinin öncüsü ‘Alî b Suleymân el-Manşûrî’nin (ö. 1134/1721-22) torunudur.³⁷ Mutasavvıf bir kişiliğe de sahip olan ‘Aṭâ’ullâh, Nakşî şeyhliği yapmış ve kırâât faaliyetlerini postnişini olduğu tekke yürütmüştür.³⁸

Osmanlı kırâât tedrisatında önemli bir yere sahip olan ‘Aṭâ’ullâh en-Necîb, kırâât ilmini gerek es-seb‘a gerek el-‘aşru’ş-şuğrâ ve el-‘aşru’l-kubrâ ʿarîkleriyle/programlarıyla ta‘lîm etmiştir.³⁹ O, Dülgerzâde imamı Mahmut Efendî’den (ö. 1166/1753) kırâât-ı seb‘a ve el-‘aşru’ş-şuğrâ’yı okumuş, el-‘aşru’l-kubrâ müfredatını ise Dülgerzâde imamının vefat etmesi nedeniyle yine onun talebelerinden olan Mahmud Paşa Hatibi Veliyyuddîn b. ‘Alî Efendî’den (ö. 12/18. yüzyıl) okumuştur.⁴⁰ ‘Aṭâ’ullâh’ın kırâât tedrisatında Muḥammed Belenî (Şeyḫ Coşkun Efendî) (ö. 1230/1815) ve Ḥasen b. Muştafâ (18-19. yüzyıl) bulunmuştur. Onun bu talebelerinden Ḥasen b. Muştafâ ise ‘Aṭâ’ullâh mesleğine kaynaklık eden eserleri kaleme alan Muḥammed ‘Ârif el-Ḥıfzî’nin hocasıdır. Başka bir deyişle bu mesleğin el-‘aşru’ş-şuğrâ programına kaynaklık eden eseri ‘Aṭâ’ullâh en-Necîb’in talebesinin talebesi telif etmiştir.⁴¹

‘Aṭâ’ullâh, 1794 yılında Kanlıca’dan Arnavutköy’e (Beşiktaş) yolculuk yaptığı esnada kayığın alabora olması sebebiyle boğulmuştur. Cenazesi, olayın üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra balıkçılar tarafından bulunmuş ve postnişini olduğu tekkeye defnedilmiştir.⁴²

1.1.2 Mesleğin Kaynak Eserleri

‘Aṭâ’ullâh en-Necîb, kendisine nispet edilen mesleğin müntesiplerinin kaynak kitap olarak kullanacakları herhangi bir eser kaleme almamıştır. Tahrîrâta dair bazı yazma eserlere düşülen notlarda, ‘Aṭâ’ullâh’ta nispet edilen bir risaleden iktibaslarda bulunulmakla birlikte bu esere henüz ulaşamadığı ifade edilmektedir.⁴³ Fakat daha önce de söylendiği üzere onun talebelerinden Ḥasen b. Muştafâ’nın talebesi olan Muḥammed ‘Ârif el-Ḥıfzî, bu mesleğin tercihlerini yansıtan eserlerden iki tanesini kaleme almıştır.⁴⁴

³⁴ ‘Abdullâh Efendîzâde Muḥammed Emîn Efendî, *Umdetu’l-ḥullân fi idâhi Zubdeti’l-ırfân*, thk. Mehmet Çaba (İstanbul: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı, 2021), 1/35; Mustafa Atilla Akdemir, “Kıraat Eğitim ve Öğretiminde Uygulanan Metodlar”, *Tarihten Günümüze Kıraat İlimi (Uluslararası Kıraat Sempozyumu, 16-18 Kasım 2012)*, Genel Koordinatör: M. Emin Özafşar (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 61.

³⁵ Tetik, “Kıraat Eğitiminin Dünü”, 157-161; Öden, *Mısır Tariki*, 16-20.

³⁶ Muḥammed Emîn Efendî, *Umdetu’l-ḥullân*, 1/38.

³⁷ Öden, *Mısır Tariki*, 22. Bk. Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 247.

³⁸ Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kur’ân Eğitim Merkezleri: Dârülkurrâlar ve Sibyan Mektepleri”, *Edebali İslâmiyat Dergisi* 1/2 (Kasım 2017), 49.

³⁹ Öden, *Mısır Tariki*, 21-24.

⁴⁰ Öden, *Mısır Tariki*, 22-25. Bk. Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 247.

⁴¹ Muḥammed Emîn Efendî, *Umdetu’l-ḥullân*, 2/660; Öden, *Mısır Tariki*, 25-26.

⁴² Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 247-248. ‘Aṭâ’ullâh’ın vefat tarihiyle ilgili farklı mülahazalar için bk. Bostan, *Mürşidü’t-Talebe*, 146.

⁴³ Bostan, *Mürşidü’t-Talebe*, 146.

⁴⁴ Bk. Seyyid Muḥammed ‘Ârif el-Ḥıfzî, *Muğni’l-kurrâ’ fi şerhi Muḥtârî’l-ıkrâ’* (İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazıt, 177), 1-70.

‘Aṭâ’ullâh mesleğinin tercihlerine ilişkin ele alınan eserlerden biri, Muḥammed ‘Ârif el-Ḥıfzî’nin *Muhtârûl-İkrâ’* adlı eseridir. Ḥıfzî, söz konusu eseri manzum olarak kaleme almış ve bu kitabının üzerine *Muğni’l-kurrâ’ fi şerhi Muhtârîl-İkrâ’* adlı eserini yazmıştır. Mevzubahis iki eser, kırâât ilminin el-‘aşru’ş-şuğrâ müfredatını tazammun etmektedir.⁴⁵ İlgili mesleğin tercihlerinin ele alındığı eserlerden bir diğerini ise Aḥmed er-Ruşdî (ö. 1217/1802) kaleme almıştır. Onun konuyla alakalı eseri *Murşidu’t-talebe ilâ idâhi vucûhi ba’di âyâtîl-Kur’âniyye min tûruki’t-Tayyibe*’dir. Muḥammed Emîn Efendî, zikri geçen eserin ‘Aṭâ’ullâh mesleğine ait meseleleri içeren bir çalışma olması hususunda herhangi bir ihtilaf olmadığını serdetmektedir.⁴⁶ Bu eser, ‘Aṭâ’ullâh mesleğinin el-‘aşru’l-kubrâ programındaki/ṭarîkindeki tercihlerini yansıtmaktadır. Eserin isminden onun; *Tayyibe*’nin muhtevası dikkate alınarak yazıldığı ve bazı kırâât ihtilaflarında talebeye yol gösterecek bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim öğrencilerinden gelen talep üzerine Ruşdî’nin mezkûr eseri kaleme aldığı belirtilmekte, ondan talep edilen kırâât ihtilafları hakkında verdiği malumat dışında kırâât ilmine dair başkaca hususlara da eserde yer verildiği ifade edilmektedir. Eserin kaynakları arasında İbnu’l-Cezerî’nin (ö. 833/1429) *Tayyibetu’n-Neşr*, ‘Alî b Suleymân el-Manşûrî’nin *Tahrîru’t-turuk ve’r-rivâyât ile Hallu mucmelâti’t-Tayyibe*, Yûsufefendîzâde’nin *el-İtilâf fi vucûhi’l-ihtilâf*, Muştafâ el-İzmîrî’nin (ö. 1154/1741) *Bedâi’u’l-burhân ‘alâ ‘Umdetu’l-irfân* adlı eserleri gibi *Tayyibetu’n-Neşr* üzerine yapılmış tahrîrât çalışmaları da bulunmaktadır. Buna ilaveten Aḥmed er-Ruşdî’nin *Murşidu’t-talebe*’de, *Neşr*’in kaynaklarına ve başkaca kırâât eserlerine de müracaat ettiği ifade edilmektedir.⁴⁷

1.1.3 Mesleğin el-‘aşru’ş-Şuğrâ Müfredatına Ait Kavâ'id Örnekleri

Ḳurrâ’nın tamamı, Ḳur’ân tilâvetine isti‘âze ile başlanmasını öngörmekle beraber Tevbe sûresi⁴⁸ dışındaki sûrelerin ortasından besmele ile başlanması hususunda ise Kur’ân okuyucusunu muḥayyer olarak kabul emektedir.⁴⁹ Konu hakkında verilen hükümlere ilaveten isti‘âze ve besmele meselelerinde mesleklerin taḳdîm-te’hîr pratiğinde farklılıklar mevcuttur. Nitekim tilâvete başlanırken Mısır ṭarîkine nispetle muhtemel vecîhlerden kaç‘ vechi muḳaddemdir.⁵⁰ Tilâvet esnasında bazı kırââtlere nispetle bir sûre diğerine besmele ile vaşledilirken⁵¹ bazı kırââtlere nispetle ise besmelesiz olarak vaşledilmektedir.⁵² Bu noktada iki sûrenin birbirine vaşledilmesi (beyne’s-sûrateyn) durumunda besmelenin okunmadığı kırââtler için Mısır ṭarîkinde muḳaddem vecîh, sekte (السَّكَّتُ بِلَا بَسْمَلَةٍ); muahḥar vecîh ise vaşldır (الْوَصْلُ بِلَا بَسْمَلَةٍ).⁵³

⁴⁵ Ḥıfzî, *Muğni’l-Ḳurrâ’*, 2; Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler”, 116.

⁴⁶ Muḥammed Emîn Efendî, *Zuḥru’l-Erib*, 214b.

⁴⁷ Bostan, *Murşidü’l-Talebe*, 17-330.

⁴⁸ Hiçbir kırââte nispetle Tevbe sûresinin evvelinden besmele ile tilâvete başlanmaz. Bk. Ebû Muḥammed Kâsim b. Fîrhub b. Ḥalef er-Ru‘aynî eş-Şâtîbî, *Metnu’ş-Şâtîbiyye: Ḥirzu’l-emânî ve vechu’t-tehânî fil-ḳurâati’s-seb’*, tsh. Muḥammed Temîm ez-Zu‘bî (Dimaşk: Dâru’l-Gavsânî li’l-Dirâsâti’l-Ḳur’âniyye, 1431/2010), 9 (105. beyit); Muḥammed Emîn Efendî, *Umdetu’l-hullân*, 1/50. Edâ ehlinde bazısı, Tevbe sûresi’nin evvelinde olduğu gibi ortasında da tilâvete besmele ile başlanamayacağını öne sürmektedir. Bk. ‘Abdulfettâh el-Ḳâdî, *el-Vâfi fi şerhi’ş-Şâtîbiyye* (Kahire: Dâru’s-Selâm, 1438/2017), 40.

⁴⁹ Şâtîbî, *Ḥirzu’l-emânî*, 8-9 (95-107. beyitler). Mesleklerin isti‘âze ve besmele hususundaki uygulamaları için bk. Muḥammed Emîn Efendî, *Umdetu’l-hullân*, 1/47-52.

⁵⁰ Ḥıfzî, *Muğni’l-Ḳurrâ’*, 5-9; Muḥammed Emîn Efendî, *Umdetu’l-hullân*, 1/52. Ayrıca bk. ‘Abdulfettâh el-Ḳâdî, *el-Budûru’z-Zâhira fi’l-ḳurâati’l-‘aşri’l-mutevâtira min ṭarîkayî’ş-Şâtîbiyye ve’d-Durra* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1401/1981), 12-13. İstanbul ṭarîkinde ise Mısır ṭarîkinin aksine vaşl vechi öncelenmektedir. Bk. Muḥammed Emîn Efendî, *Umdetu’l-hullân*, 1/50.

⁵¹ Detaylı bilgi için bk. ‘Alemuddîn Ebu’l-Ḥasen ‘Alî b. Muḥammed b. ‘Abdişamed es-Seḥâvî, *Fethu’l-vaşid fi şerhi’l-Ḳasîd*, thk. Mevlây Muḥammed el-İdrîsî et-Ṭâhirî (Riyad: Mektebetu’r-Ruşd, 1423/2002), 2/202-203; Ebu’l-Ḳasim Şihâbuddîn ‘Abdurrahmân b. İsmâ’îl b. İbrâhîm Ebû Şâme el-Maḳdisî, *İbrâzu’l-me‘ânî min Ḥirzi’l-emânî fil-ḳurâati’s-seb’*, thk. İbrâhîm ‘Aṭve Avaḍ (Kahire: Muştafâ el-Bâbî el-Ḥalebî, 1982), 65; Ḳâdî, *el-Budûru’z-zâhira*, 37.

⁵² Tafsilatlı bilgi için bk. Seḥâvî, *Fethu’l-Vaşid*, 2/204-208; Muḥammed Ḥâlid Mansûr vd. *el-Muzhir fi’ş-Şâtîbiyye ve’d-Durra* (Amman: Dâru ‘Ammâr, 1427/2006), 53-56; ‘Abdullâh b. ‘Abdilmu‘min el-Vâsiṭî İbnu’l-Vecîh, *el-Kenz fi’l-ḳurâati’l-‘aşr*, thk. Henâ’ el-Ḥımsî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1419/1998), 121.

⁵³ Ḥıfzî, *Muğni’l-Ḳurrâ’*, 5-9; Muḥammed Emîn Efendî, *Umdetu’l-hullân*, 1/52. Ayrıca bk. Ḳâdî, *el-Budûru’z-zâhira*, 38-40; Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları*, 127.

Ḳālûn (ö. 220/835) rivâyetinde cem^c mîmlerinde icra edilen vecîhlerden biri şıla vechidir.⁵⁴ Nitekim cem^c mîmleri hususunda meslekler arasındaki taḳdîm-te'ḥîr uygulaması, Mısır ʔarîkisinde iskân vechinin muḳaddem vecîh olmasıyla kendini göstermektedir. Dolayısıyla şıla vechi söz konusu meslekte muaḥḥar vecîh olarak icra edilmektedir.⁵⁵ Yine Ḳālûn rivâyeti için medd-i munfaşıl ile cem^c mîmleri aynı kesitte bulunurlarsa da medd-i munfaşılın ḳaşr vechiyle iskân vechinin alınması muḳaddem olmakla beraber şıla vechiyle okunması ise muaḥḥar vecîhtir. Medd-i munfaşıl için bir diğeri ihtimal olan ziyade medle muḳaddem vecîh iskân, muaḥḥar vecîh ise şıla vechidir.⁵⁶

Mesleklerin farklı uygulamaları, kırâât uşûlüne ait konularından teshîl bahsinde de kendini göstermektedir. Bu konuda İbn 'Âmir'in (ö. 118/736) Hişâm (ö. 245/859 [?]) adlı râvîsi, fetha hareketli iki hemze arasına fâşıla elifi ilave ederek ikincisini teshîl ve taḥḳîk ile okumaktadır.⁵⁷ Ḥulf⁵⁸ ile icra edilen bu çeşit kelimelerde Hişâm'a nispetle Mısır ʔarîkisinde teshîl, taḥḳîk vechine muḳaddemdir.⁵⁹

Yukarıda Mısır ʔarîkiyle alakalı kırâât uşûlüne dair verilen örnekler dışında çokça örnek mevcut olmakla birlikte önceki başlıklarda olduğu gibi bu başlıkta da Mısır ʔarîkini tanıtıcı bilgiler verilmesi hedeflendiğinden Mısır ʔarîkiyle ilgili ḳavâ'ide müteallik verilen örneklerle maksat hasıl olmuştur.⁶⁰

Şimdi 'Aṭâ'ullâh en-Necîb'in tercihleri taḥrîrât disiplini zaviyesinden incelenerek konunun zemini belirlenecek ve bu tercihlerin mahiyeti ortaya konulacaktır.

2. Muğni'l-Ḳurrâ' fi Şerhi Muḥtârî'l-İkrâ' Özeline 'Aṭâ'ullâh Mesleğinin Tercihlerine Dair Örnekler

Muḥtârû'l-İkrâ' ve *Muğni'l-ḳurrâ' fi şerhi Muḥtârî'l-İkrâ'* adlı eserler, Muḥammed 'Ârif el-Ḥifzî'nin 'Aṭâ'ullâh mesleği hakkında kaleme aldığı eserlerdir. Bu eserlerden *Muḥtârû'l-İkrâ'* manzum bir eser iken diğeri ise *Muḥtârû'l-İkrâ'* üzerine müellifin bizzat kendisi tarafından kaleme alınan şerḥ çalışmasıdır. Her ne kadar araştırma esnasında Ḥifzî'nin manzum eseri *Muḥtârû'l-İkrâ'*'nin aslına ulaşlamamış olsa da onun adı geçen eseri üzerine yaptığı şerḥ çalışması olan *Muğni'l-Ḳurrâ'* adlı eseri içinde *Muḥtârû'l-İkrâ'*'nin beyitlerine de yer verildiği görülmektedir.⁶¹ Ayrıca *Muğni'l-ḳurrâ' fi şerhi Muḥtârî'l-İkrâ'* nin taḥḳîkinde de *Muḥtârû'l-İkrâ'*'dan taḥḳîk edilen bölüme dair beyitlere yer verildiği gözlenmektedir.⁶²

⁵⁴ Sılanın mahiyeti ve ḳurrâ'nın şıla uygulamasındaki tercihleri için bk. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/871-875; Muhammed Pilgir, *Kıraat İlminde Med: Kıraat-ı Aşere'nin Ortak Meseleleri Bağlamında Kıraat-ı Aşere'nin Ortak Meseleleri Bağlamında* (Ankara: İlahiyât, 2022), 89-93.

⁵⁵ Ḥifzî, *Muğni'l-ḳurrâ'*, 9-12; Muḥammed Emîn Efendî, *Umdetu'l-ḥullân*, 1/53; Ḥâmid b. 'Abdulfettâh el-Bâlûvî, *Zubdetu'l-ırfân fi vucûhi'l-Ḳur'ân*, thk. Mustafa Atilla Akdemir (Dubai: Câizetu Dubey ed-Devliyye li'l-Ḳur'âni'l-Kerîm, 1442/2020), 1/66.

⁵⁶ Medd-i munfaşılın cem^c mîminden önce geldiği durumlarda vecîhlerin sıralaması bu şekildedir. Bk. Ḥifzî, *Muğni'l-ḳurrâ'*, 9-12; Muḥammed Emîn Efendî, *Umdetu'l-ḥullân*, 1/57-59; Bâlûvî, *Zubdetu'l-ırfân*, 1/73 (3. dip.); Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 127. Konunun detayları ve İstanbul ʔarîkisindeki uygulaması için bk. Muḥammed Emîn Efendî, *Umdetu'l-ḥullân*, 1/57-59.

⁵⁷ Konuya ilişkin örneklerden biri *أَنْدَرْتَهُمْ* kelimesidir. İlgili kelime gerçekleşen kırâât ihtilafı için bk. Ebû 'Amr 'Uşmân b. Sa'd b. 'Uşmân el-Endelûsî ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-ḳirââti's-seb'*, thk. Ḥâtim Şâlih ed-Ḍâmin (Şarika: Mektebetu's-Şaḥâbe, 'Ayn Şems: Mektebetu't-Tâbi'în, 1429/2008), 149.

⁵⁸ Ḥulf tabiri, ḳurrâ'nın birden fazla vechi tercih ettiği durumlar için kullanılan bir tabirdir. Örnek için bk. Şâtîbî, *Ḥirzu'l-emânî*, 23 (285. beyit). Bu konuda geniş bilgi için bk. Recep Koyuncu, *Aşere Kaideleri* (İstanbul: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2023), 122-123.

⁵⁹ Ḥifzî, *Muğni'l-ḳurrâ'*, 23-24. Konuya dair detaylı bilgi için bk. Ḥifzî, *Muğni'l-ḳurrâ'*, 23-31.

⁶⁰ Mısır ʔarîkisinde icra edilen taḳdîm-te'ḥîr ile alakalı detaylı bilgi için bk. Ḥifzî, *Muğni'l-ḳurrâ'*, 1-70.

⁶¹ Bk. Ḥifzî, *Muğni'l-ḳurrâ'*, 1-70.

⁶² Bk. Seyyid Muḥammed 'Ârif el-Ḥifzî, *Muğni'l-ḳurrâ' fi şerhi Muḥtârî'l-İkrâ': min Bâbi vakfi Ḥamzate ve Hişâmîn 'ale'l-hemzi ilâ âḥiri'l-kitâ*, thk. Gâde bnt. 'Abdilmutekebbir b. Şâdiḳ el-Mağribî (Mekke: Câmî'atu Ummi'l-Ḳurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1434-1435/2013-2014), 46-50.

Bu başlıkta, *Muğni'l-kurrâ' fî şerhi Muhtârî'l-ikrâ'*dan uşûl ve ferşu'l-hurûfa müteallik seçilecek örneklerin temel kırâât eserlerinde ve taḥrîrât disiplinine ait eserlerdeki durumunun ortaya konulması suretiyle 'Aṭâ'ullâh mesleğinin ilişkin tercihlerin keyfiyeti tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1 Uşûle Dair Örnekler

Bu başlıkta, *Muğni'l-kurrâ' fî şerhi Muhtârî'l-ikrâ'* bağlamında 'Aṭâ'ullâh mesleğinin tercihleriyle alakalı olarak uşûlle ilgili iki örnek ele alınacaktır. Bunlardan ilki *أَنْبَهُم* ve *نَبَهُم* kelimelerinde Ḥamza (ö. 156/773) kırââtine ve Yûsuf sûresinin 12. âyetinde yer alan *يَرْتَع* kelimesi için Ḳunbul'e isnâd edilen vecîhlerdir. Bununla ilgili olarak bu başlık altında mezkûr mesleğin tercihleri ve mevzubahis tercihlere sebep olan etmenler incelenecektir.

2.1.1 . *أَنْبَهُم* ve *نَبَهُم* Kelimeleri Üzerinde Vakf Yapıldığında Ḥamza Kırââtinin İcrası

Konuya dair *Muğni'l-Kurrâ'*daki tercihe geçmeden önce ilgili meslekteki tercihin ve konu hakkındaki icranın arka planına yer verilecektir. Şâtîbî (ö. 590/1194), "Ḥamza ve Hişâm'ın hemze üzerindeki vakfı bâbı"⁶³nda, hemze-i mutevessîta ihtiva eden kelimelerin üzerinde vakf yapıldığı durumlar için Ḥamza'nın; hemzeyi teshîl ile okuduğunu belirtmektedir.⁶⁴ Bununla birlikte başlıkta ele alınan iki kelime özelinde söylenecek olursa *Ḥirzu'l-Emânî*'de daha sonraki beyitlerde de açıklandığı üzere 235. beyitte teshîl kavramıyla anlatılmak istenenin hemzenin med harfine dönüştürülmesi olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁵

Ḥamza kırââtine nispetle yapılan tilâvette *أَنْبَهُم* ve *نَبَهُم* kelimeleri üzerinde vakf yapıldığı takdirde iki vecîh söz konusu olmaktadır. Bu vecîhler, med harfine dönüşen hemzenin sonrasındaki hâ harfinin harekesiyle meydana gelmektedir. Zira bir görüşe göre ilgili kelimelerdeki hâ harflerinin harekeleri ḍamme, başka bir görüşe göre ise kesra olmalıdır. Bu da mezkûr konuda edâ ehlinden farklı görüşlerin sâdır olduğunu göstermektedir.⁶⁶

⁶³ بَابُ وَقْفِ حَمَزَةٍ وَهَشَامٍ عَلَى الْهَمْزِ

⁶⁴ Şâtîbî, *Ḥirzu'l-emânî*, 19 (235. beyit). Burada kullanılan teshîl kavramı muṭlaḳ bir ifadedir. İlgili kelimelerde teshîl ile kastedilen ise hemzenin yâ (ي) harfine ibdâl edilmesidir. Malum olduğu üzere teshîl, hemze üzerinde icra edilen fonetik değişiklikler olmakla birlikte bu terime ait mefhum, kırâât terminolojisinde birden fazla manaya karşılık gelmektedir. Bunlar: Beyne beyne (بين بين), bedel (بدل), ḥazf (حذف) ve taḥḥîf (تخفيف)'tir. Bk. Ebu'l-Ḥayr Şemsuddîn Muḥammed b. 'Alî b. Yûsuf ibnu'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, thk. Ğānim Ḳaddûrî Hamed (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1421/2001), 70. Teshil kavramının çeşitleri için kullanılan aynı ve benzer isim kullanımları için bk. Seyyid Lâşîn Ebu'l-Feraḥ - Ḥâlid b. Muḥammed el-Ḥâfîz 'İlmî, *Takrîbu'l-me'ânî fî şerhi Ḥirzi'l-emânî fi'l-kırââti's-seb'* (Medine: Mektebetu Dâri'z-Zemân, 1424/2003), 98; Osman Bostan, "Hamza ve Kiraatinin Özellikleri", *On Dört Kiraat İmamı ve Kiraatlerinin Özellikleri*, ed. Ahmet Gökdemir (Ankara: İlahiyât, 2023), 189. Ebû Ma'sher eṭ-Ṭaberî (ö. 478/1085), Ḥamza b. Ḥabîb'in hemze-i mutevessîta ve mutetarrifenin bulunduğu kelimelerde vaşl hâlinde okuduğu hemzeleri vakf durumunda okumadığını; fakat müelliflerin konuyu, Ḥamza'dan konuya dair rivâyet edilen farklı okuyuşlar üzerinde kaideler oluşturarak uzattığını söylemektedir. Doğrusu, eṭ-Ṭaberî bu konuda birçok müellife göre mezkûr konuyu muhtasar bir şekilde anlatıp geçmektedir. Bk. 'Abdulkerîm b. 'Abdişşamed Ebû Ma'sher eṭ-Ṭaberî, *et-Telḥîş fi'l-kırââti's-semân*, thk. Muḥammed b. Ḥasen b. 'Aḳîl Mûsâ eş-Şerîf (Cidde: el-Cemâ'atu'l-Ḥayriyye li-Taḥḥîzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1412/1992), 159.

⁶⁵ Şâtîbî, *Ḥirzu'l-Emânî*, 19-20 (236, 243 ve 244. beyitler). Ayrıca bk. Muḥammed Sâlim Muḥaysin, *el-İrşâdâtü'l-celiyye fi'l-kırââti's-seb' min tarîki's-Şâtîbiyye* (Kahire: Dâru Muḥaysin, 1426/2005), 409.

⁶⁶ Ebû 'Amr 'Uşmân b. Sa'd b. 'Uşmân el-Endelusî ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırââti's-seb'i'l-meşhûra*, thk. 'Abdulmuheymin 'Abdusselâm eṭ-Ṭaḥḥân vd. (Şarika: Câmî'atu's-Şârîka, 1428/2007), 2/586; Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Şurayḥ er-Ru'aynî el-Endelusî el-İşbilî, *el-Kâfi fi'l-kırââti's-seb'*, thk. Aḥmed Maḥmûd Abdusseminî eş-Şâfi'î (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000), 50; Muḥaysin, *el-İrşâdâtü'l-celiyye*, 409.

Ḥamza b. Ḥabîb'in ^{أَنْبَهُم} ve ^{نَبَهُم} kelimelerinde vaḳf yaparken hemzeye med harfine taḡyîr etmekle birlikte zamirlerin ilk harfini (hâ) ḍamme ve kesra harekelerle okuduğuna daha önce değinilmişti. Eserlerde bu konudaki farklı uygulamaların naklî temeli dışında, okunan mevzubahis iki vechin ihticâc zemininde de ele alındığı görülmektedir. Şöyle ki bahsedilen kelimelerde kesra vechini icra eden edâ ehli, kelimelerdeki med harfi yâ'yı; ḍamme vechini okuyanlar ise adı geçen harfin aslını dikkate almaktadır. Son uygulamanın sahipleri başka bir deyişle med harfi yâ'nın 'âriḍî durumuna itibar etmektedir.⁶⁷ Söz konusu kelimelerdeki iki vechin de aḥz edilmesini uygun görenler olduğu gibi⁶⁸ bu iki vechi şaḥîḥ kabul edip ḍamme vechini kesra vechine yeğleyenler de bulunmaktadır.⁶⁹

'Aṭâ'ullâh mesleğinde ^{أَنْبَهُم} ve ^{نَبَهُم} kelimelerinde ḍamme vechi, kesra vechine öncelenmekte ve bu, biraz önce de anlatıldığı üzere zamirin öncesindeki harf olan hemzenin kelimedeki asli unsur olmasına bağlanmaktadır.⁷⁰ Zira daha önce de ifade edildiği üzere mezkûr kelimedeki kesra vechi için illet olarak harekesine ilişkin ihtilaf edilen ilgili harften önce med harfi yâ'nın bulunması öne sürülmektedir.⁷¹ Seḥâvî ise konu hakkındaki vecîhleri nakle ederken ilk olarak ḍamme vechine ve ḥucetine, daha sonra diğere ve ḥucetine yer vermektedir.⁷² eṣ-Şâṭibiyye'nin konuyla alakalı beyitlerinin zahirî, kesra vechinin zayıf olduğu intibasını vermektedir. Zira metinde ḍamme vechine yer verilmemekle beraber beyit, bunun yaygın bir okuyuş olduğu ve zikrolunan beyitte⁷³ kullanılan ^{بَعْضٌ} ifadesi ise kesra vechinin az sayıda edâ ehli tarafından icra edildiği izlenimi vermektedir.

İbnu'l-Cezerî ^{أَنْبَهُم} ve ^{نَبَهُم} kelimelerinin vaḳf hâllerinde Ḥamza kırâatine nispetle okunan iki vecîh hakkında, yukarıda açıklanan malumata benzer bir izahatta bulunmaktadır. O; İbn Mucâhid (ö. 324/936), Ebu't-Ṭayyib b. Ğalbûn (ö. 389/999), Ebu'l-Ḥasen b. Ğalbûn (ö. 399/1009) ve takipçilerinin kesra vechini tercih ettiğini; İbn Mihrân (ö. 381/992), Mekkîb. Ebî Ṭâlib (ö. 437/1045), Mehdevî (ö. 440/1048-49), İbn Sufyân (ö. 415/1024) ve cumhûrun ḍamme vechini tercih ettiğini zikretmektedir. Nitekim ḍamme vechinin tercih edilme sebebi, yâ harfinin 'âriḍî olması (teshîl) sebebiyle ona itimat etmemeleridir. Konu hakkında tafsilatlı bir değerlendirmede bulunan İbnu'l-Cezerî'ye göre, iki vecîh arasından daha şaḥîḥ olan ḍamme vechi olmakla beraber ḍamme vechi kıyâsîdir (kurallıdır)⁷⁴ ve mezkûr vecîh, cumhûrun uygulamasıdır. İbnu'l-Cezerî'nin mevzubahis

⁶⁷ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 2/586; Dâni, *et-Teysîr*, 163; Muḥammed b. Aḥmed el-Mutevellî, *Tavḍîḥu'l-makâm fi'l-vaḳfi 'ale'l-hemzi li-Ḥamzate ve Hişâm*, haz. Muḥammed Ebu'l-Ḥayr (Tanta: Dâru's-Şahâbe, 1430/2009), 14 (44. beyit); Ebû 'İd Riḍvân b. Muḥammed b. Suleymân el-Muḥallilâtî, "Ḥavâşin 'alâ tavḍîḥi'l-makâm fi vaḳfi Ḥamzate ve Hişâmin li-Şeyḥi'l-Ḳurrâ' el-İmâm: Muḥammed b. Aḥmed el-Mutevellî (el-muteveffâ hicrî 1313)", thk. 'Abdullâh b. 'Avvâd el-Cuhenâ, *el-Mecelletu'l-İlmiyye li-Kulliyeti'l-Ḳur'âni'l-Kerîm li'l-Ḳirâati ve 'Ulûmihâ bi-Tantâ* 3/1 (2017), 136-137; Kâḍî, *el-Vâfi*, 97. Konuyla alakalı olarak detaylı bilgi için bk. el-Ḥasen b. 'Abdilğaffâr Ebû 'Alî el-Fârisî, *el-Ḥucce li'l-ḳurrâi's-seb'a*, thk. Bedruddîn Ḳahvecî vd. (Beirut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1404/1984-1419/1999), 1/83-95, 2/10-12.

⁶⁸ Dâni, *et-Teysîr*, 163; Kâḍî, *el-Vâfi*, 97.

⁶⁹ Örnek için bk. İbn Şurayḥ, *el-Kâfi*, 50.

⁷⁰ Hıfzî, *Muğni'l-ḳurrâ'* (Yüksek Lisans Tezi), 50-51.

⁷¹ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 2/586; Dâni, *et-Teysîr*, 163.

⁷² Seḥâvî, *Fethu'l-Vaşid*, 2/357-358.

⁷³ "وَبَعْضٌ بَكَسْرٍ أَلْيَا تَحْوِيلًا" (Bazıları [hemzeden] dönüşen yâ sebebiyle hâ'nın kesrası ile [okudu].) Bk. Şâṭibî, *Ḥirzu'l-emânî*, 20 (243. beyit).

⁷⁴ Mezkûr kullanımla kastedilen, vechin kaideye uygun olmasıdır. Bu, ilgili veche lügat referansı ile itimat edildiğini, başka bir deyişle söz konusu vechin dil ile ihticâc edildiğini göstermektedir.

değerlendirmesi, oldukça dikkat çekicidir. Zira tespit edilebildiği kadarıyla söz konusu meselede iki vecîh arasında onun kadar net olarak tercih yapan bir müellif bulunmamaktadır.⁷⁵ İbn Şurayh (ö. 476/1084) da yine bu konudaki düşüncesini izhar ederken çamme vechini daha güzel bulduğunu belirtmektedir. Onun çamme vechi hakkında kullanmış olduğu ifade, yâ harfinin aslını dikkate alarak yapmış olduğu bir yorum görüntüsü vermektedir.⁷⁶

Muhammed Emîn Efendî, *نَبْتُهُمْ* ve *أَنْبَتُهُمْ* kelimelerinin kesra vechi hakkında kayda değer ifadeler kullanmaktadır. Nitekim o, kesra vechini nakledenlerin ilgili vechi “İbdâl vechinde hâ kesralandır.” şeklinde delillendirmelerini tatmin edici bulmamakta ve haddizatında bu vechin sadece ‘Aṭâ’ullâh mesleğinde uygulandığını ifade etmektedir. Ayrıca ‘Aṭâ’ullâh mesleği dışındaki üç meslekte kesra vechi aḥz edilmemektedir.⁷⁷ Muhammed Emîn Efendî’nin -cumhûrun uygulaması olması hasebiyle- çamme vechini itimat edilecek vecîh olarak kabul etmesi, zikri geçen üç mesleğin uygulamasının gerekçesi olarak kabul edilebilir.

İlgili kelimelere ait tatbik edilen vecîhler ile alakalı sonuç olarak kırâât literatüründe *نَبْتُهُمْ* ve *أَنْبَتُهُمْ* kelimelerinde bulunan zamir hâ’sından önceki harfin aṣl-‘âriḍ durumunun dikkate alınması, ilgili vecîhlerin aḥzi ve taḥdîm-te’hîr tercihi için bir dayanak noktasıdır. Buna ilaveten eṣ-Şâtıbiyye’de her iki vechi de yer verilmesi, iki vechin aḥzi için mezkûr meslekte önemli bir gerekçe olarak görülmekle birlikte Dâni’nin her iki vechi de şâhîh olarak görmesi ve Ebu’l-Ḥasen b. Ğalbûn’un ise her iki vechi de güzel bulması, ilgili vecîhler için zikredilen referanslar olarak dikkat çekmektedir. Son olarak verilen malumat neticesinde, ‘Aṭâ’ullâh mesleğinde aṣl-‘âriḍ durumunun ve şöhretin dikkate alınarak çamme vechinin kesra vechine öncelendiği tespit edilmektedir.⁷⁸

2.1.2 Kelimesinde *Ḳunbul’e İsnâd Edilen İsbât ve Ḥazf Vecîhleri*

Yûsuf sûresinin 12. âyetinde yer alan *يُرْتَع* kelimesi üzerinde kırâât ricâlinin farklı okuyuşları⁷⁹ mevcut olmakla birlikte mevzubahis kelime, uşûl zaviyesinden ele alınarak *Ḳunbul’e* (ö. 291/904) isnâd edilen isbât ve ḥazf vecîhlerinin ‘Aṭâ’ullâh mesleğindeki durumu mütalaa edilecektir. Şimdi konuya dair ‘Aṭâ’ullâh mesleğinin tercihinin geçilmeden önce ilgili meslekteki tercihe ait zemini görelim.

Şâtıbî, *Ḳunbul’ün* *يُرْتَع* kelimesindeki uşûle müteallik edâ keyfiyetine ‘Bâbu Yââti’z-Zevâid’de⁸⁰ şu ifadeler ile değinmektedir:

وَفِي نَرْتَعِي حُلْفُ زَكَ وَجَمِيعُهُمْ بِالْإِنْبَاتِ تَحْتَ النَّمْلِ يَهْدِينِي تَلَّا⁸¹

⁷⁵ Ebu’l-Ḥayr Şemsuddîn Muhammed b. ‘Alî b. Yûsuf İbnu’l-Cezerî, *Neşru’l-kırââti’l-‘aşr* thk. Eymen Ruşdî Suveyd (İstanbul: Dâru’l-Ğavşânî li’l-Dirâsâti’l-Kur’âniyye, Beyrut: Dâru’l-Ğavşânî li’l-Dirâsâti’l-Kur’âniyye, 1439/2018), 2/1346-1347.

⁷⁶ İbn Şurayh, *el-Kâfi*, 50.

⁷⁷ Muhammed Emîn Efendî, *Umdetu’l-hullân*, 1/190.

⁷⁸ Hıfzî, *Muğni’l-kurrâ’* (Yüksek Lisans Tezi), 50-51.

⁷⁹ Şâtıbî, *Ḥirzu’l-emânî*, 36, 61 (441 ve 775. beyitler); Ebû Ḥafş Sirâcuddîn ‘Umer b. Ḳâsim b. Muhammed en-Neşşâr, *el-Mukerrar fimâ tevâtere mine’l-kırââti’s-seb’i ve teḥarrar*, thk. Aḥmed Maḥmûd ‘Abdussemîc eṣ-Şâfi’î el-Ḥafyân (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘ilmiyye, 1422/2001), 180; Ḳāḍî, *el-Vâfi*, 163, 241; İhâb Fikrî, *Takrîbu’ş-Şâtıbiyye* (b.y.: el-Mektebetu’l-İslâmiyye, ts.), 151.

⁸⁰ Kiraat ilmî sistematüğinde zâid yâ harflerine ilişkin bilgi için bk. Koyuncu, *Kiraat İlmi Takrîb Usûlü* (İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021), 169.

⁸¹ Şâtıbî, *Ḥirzu’l-emânî*, 36 (441. beyit). *نَرْتَع* kelimesinin *Ḳunbul* rivâyetinde uşûle müteallik edâ keyfiyeti dışında bir de ferşu’l-ḥurûf kısmını ilgilendiren edâ keyfiyeti söz konusudur. Bk. Şâtıbî, *Ḥirzu’l-emânî*, 61 (775. beyit).

Yukarıdaki beyit kapsamında, Kıunbul rivâyeti için نَرْتَع kelimesinin vaķf ve vaşl hâllerinde hem işbât hem de ĥazf vechi söz konusu olmaktadır.⁸² Mezkûr vecîhlerden işbât, Kıunbul'den Ebû Rabî'a (ö. 294/907), İbnu's-Şabbâh (3-4. yüzyıllar), İbn Bakra (3-4. yüzyıllar), İbn Şenebûz (ö. 328/939) ve Zeynebî (ö. 4. yüzyıl) kanallarıyla nakledilmektedir.⁸³ Haddizatında bu isimler, Kıunbul rivayetinin ricâli olmakla beraber⁸⁴ eş-Şâtıbiyye ve *et-Teysîr* adlı eserlerin tazammununda olan ṭarîķler değillerdir. Esasen Kıunbul rivâyetini eş-Şâtıbiyye ve *et-Teysîr* ṭarîķlerinde⁸⁵ İbn Mucâhid temsil etmektedir.⁸⁶ Bununla birlikte literatürde نَرْتَع kelimesinin ĥazf vechi İbn Mucâhid ṭarîķiyle Kıunbul'e isnâd edilmektedir.⁸⁷ Dolayısıyla anılan kelime için eş-Şâtıbiyye'de temas edilen iki vecîhten işbât vechi, Şâtıbî'nin uşûlüne aykırı olarak görülmektedir.⁸⁸

eş-Şâtıbiyye ve *et-Teysîr*'de نَرْتَع kelimesi için Kıunbul rivâyetine atfen her iki vechi de yer verilmesini bazı müellifler isabetli bulmamaktadır. Nitekim bu kanaate gerekçe olarak daha önce ilgili kelimenin nakline ilişkin izah edilen isnâd hususu gösterilmektedir.⁸⁹ Fakat isnâd meselesine temas etmekle birlikte zikrolunan vechin okunmasına dair herhangi olumsuz bir düşünce izhar etmeyenler de söz konusudur.⁹⁰ Hatta günümüz kırâât müelliflerinden Sâmi Muĥammed Sa'îd 'Abduşşekûr; Şâtıbî ve Dâni'nin (ö. 444/1053) bu meselede aşllarına muhalefet etmesinin işbât vechinin menedilmesi için bir gerekçe olamayacağına İbnu'l-Cezerî'nin konu hakkındaki söylemini gerekçe olarak sunmaktadır. Yine 'Abduşşekûr, bu konudaki görüşünü tekit etmek için mevzubahis konuda Şâtıbî ve Dâni'nin takip ettikleri yöntemin aynısını İbnu'l-Fehĥâm'a (ö. 514/1120) da isnâd etmektedir.⁹¹ Zira İbnu'l-Fehĥâm, eş-Şâtıbiyye ve *et-Teysîr*'de olduğu üzere kendi senesinde olmayan birine⁹² isnaden نَرْتَع kelimesi hakkında ĥulfü nakletmektedir. Her ne kadar tilâvet isnâdlarına aykırı olsa da bu tip durumlar, tercih/iĥtiyâr olarak görülmektedir.⁹³ İbnu'l-Cezerî'nin benzer konularda

⁸² Bu örnekte işbât ve ĥazf vecîhleriyle anlatılmak istenen 'ayn harfinden sonra zâid yâ harflerinin okunması veya telaffuzdan düşürülmesidir. Konuyla alakalı mevzubahis vecîhlerin kırâât ricâline isnâdı için bk. Ebû 'Abdillâh Muĥammed b. Aĥmed el-Mevşilî, *Kenzu'l-me'ânî min şerhi Ĥirzi'l-emânî*, thk. Muĥammed İbrâhîm el-Meşhedânî (Dımaşk: Dâru'l-Berake, Dımaşk: Dâru'l-Ġavşânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1433/2012), 1/698-699. *et-Teysîr*'de de Ebû Rabî'a ve İbnu's-Şabbâh ṭarîķlerine nispetle ilgili kelime için hem işbât vechi hem de ĥazf vechi zikredilmektedir. Bk. Dâni, *et-Teysîr*, 325.

⁸³ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 3/1222; Seĥâvî, *Fethu'l-Vaşid*, 2:612.

⁸⁴ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 1/305-307.

⁸⁵ Bu çalışmada, eş-Şâtıbiyye ve *et-Teysîr* ṭarîķleriyle kastedilen bu eserlerin münderecatıdır. Zira klasik kırâât kitaplarında kullanım bu şekildedir. Fakat Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan İstanbul ve Mısır ṭarîķlerinde durumun daha farklı olduğu görülmektedir. Krş. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 1/353; Muĥammed Emîn Efendî, *Umdetu'l-ĥullân*, 1/35; Eymen Ruşdî Suveyd, *es-Selâsilu'z-zehebiyye bi'l-esânîdi'n-Neşriyye min Şuyûĥi ile'l-Ĥadrati'n-Nebeviyye* (Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 1428/2007), 222-230.

⁸⁶ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/2057-2058, 1/412; Sâmi Muĥammed Sa'îd 'Abduşşekûr, *Tahrîru't-Teysîr* (b.y: y.y., 1435/2014), 8.

⁸⁷ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 3/1222.

⁸⁸ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/2057-2058; Ebu'l-Ĥasen 'Alî b. Sâlim b. Muĥammed en-Nûri es-Şafâkusî, *Ġaysu'n-nef fi'l-kırââti's-seb'*, thk. Aĥmed Maĥmûd 'Abdussemîc eş-Şâfi'î el-Ĥafyân (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 1425/2004), 320; 'Alî Muĥammed eċ-Ġabbâ', *İrşâdu'l-murîd ilâ maĥsûdi'l-Kaşid fi'l-kırââti's-seb'* (Tanta: Dâru's-Şahâbe li't-Turâs, 1427/2006), 178.

⁸⁹ Şafâkusî, *Ġaysu'n-nef*, 320; Ġabbâc, *İrşâdu'l-Murîd*, 178; Ebu'l-Ferah - 'İlmî, *Taĥribu'l-me'ânî*, 182.

⁹⁰ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/2057-2058; Seĥâvî, *Fethu'l-Vaşid*, 2/612.

⁹¹ Sâmi Muĥammed Sa'îd 'Abduşşekûr, *et-Tahrîrât 'ale's-Şâtıbiyye beyne'l-kırâati ve'l-men'* (b.y: y.y., 1436/2015), 79-80.

⁹² Söz konusu isim Ebû Rabî'a'dır. Fakat bu isim, Kıunbul rivâyeti'nin tilâvet isnâdında bulunmamaktadır. Bk. Ebu'l-Kâsim 'Abdurrahmân b. 'Atîķ b. Ĥalef eş-Şıķillî İbnu'l-Fehĥâm, *Kitâbu't-Tecrid li-buĥyeti'l-murîd fi'l-kırââti's-seb'*, thk. Ġârî İbrâhîm ed-Dûri (Amman: Dâru 'Ammâr, 1422/2002), 90-92.

⁹³ İbnu'l-Fehĥâm, *Kitâbu't-Tecrid*, 242.

sessiz kalması da bunun bir göstergesidir. Ayrıca Şâtîbî'nin tilavet isnadında Dâni'nin olmadığı bazı hususlarda, farklı hocalarından tercihte bulunması da doğaldır. Haddizatında o, *et-Teysîr*'e ziyâdeler yaptığını da sarahaten ifade etmektedir.⁹⁴

Hıfzî'den nakille نَرْتَع kelimesinin 'Aât'ullâh mesleği'ndeki edâsı hakkında net bir kanaate rastlanmamaktadır. Buna ilaveten o, نَرْتَع kelimesinde Çunbul'e nispet edilen işbât vechi, isnâd zaviyesinden eş-Şâtîbiyye ve *et-Teysîr* tārîklerinde sabit olmasa da zikredilen iki eserin işbât ve hâzîf vecîhlerini ihtiva etmesi gerekçesiyle İbnu'l-Cezerî'nin her iki vechi de sıhhatli bulunduğu kanaatine yer vermektedir. Yine Hıfzî'nin konu hakkında vermiş olduğu malumattan her iki vechin de ahz için elverişli olduğu; fakat bunlardan hâzîf vechinin muqaddem olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁵ Bu bilgi, 'Umdetu'l-hullân'da daha net ifadelerle anlatılmaktadır. Ayrıca hâzîf vechinin öncelenme sebebi ise hem Bezzî hem de Çunbul'e söz konusu vechin nispet edilmesine bağlanmaktadır. İtilâf mesleğindeki uygulama da aynen 'Aât'ullâh mesleği'nde olduğu gibidir. Mutkîn ve Şûfî mesleklerinde ise sadece hâzîf vechi icra edilmekte, diğer vecîh ise tārîk isnâdına muhalefetten dolayı zayıf bulunduğu için menedilmektedir.⁹⁶

2.2 Ferşu'l-Ĥurûfa Dair Örnekler

Bu başlık altında, 'Aât'ullâh mesleğinin tercihleri kapsamında ferşu'l-Ĥurûfa ilişkin iki örnek ele alınacaktır. Örneklerden birincisi, Yûsuf sûresinin 23. âyetindeki هَمَّتْ kelimesinde Hişâm'a nispet edilen vecîhler, ikincisi ise Ahkâf sûresi'nin 12. âyetindeki لِيَذَرَ kelimesi için Bezzî'ye (ö. 250/864) nispet edilen vecîhlerdir. Mezkûr örnekler için 'Aât'ullâh mesleğinin tercihleri ve bu tercihlere etki eden faktörler incelenecek, bununla ilgili olarak kırâât ilminin alt disiplini olan taĥrîrât edebiyatına müracaat edilecektir.

2.2.1 Yûsuf Sûresinin 23. Âyetindeki هَمَّتْ Kelimesinde Hişâm'a İsnâd Edilen Vecîhlerin Durumu

Şâtîbî, Yûsuf sûresinin 23. âyetindeki هَمَّتْ kelimesindeki ت harfi için Hişâm rivayetine nispetle iki vecîh nakletmektedir.⁹⁷ Bunlardan biri ğamme vechi, diğeri ise fetĥa vechidir. eş-Şâtîbiyye'de konuya müteallik zikredilen beyit şu şekildedir:

وَهَيْتَ بِكَسْرٍ أَصْلٌ كُفِّرَ وَهَمَزُهُ ... لِسَانٌ وَضَمُّ التَّاءِ لَوِي خُلْفَهُ دَلًّا⁹⁸

Beyitte değinilen örnek için Seĥâvî (ö. 643/1245) ve Ebû Şâme el-Maĥdisî (ö. 665/1267), yukarıda verilen vecîhlerden Hişâm rivayetine taalluku meşhur olanın fetĥa vechi olduğunu öne sürmektedir.⁹⁹ İbnu'l-Cezerî ise eş-Şâtîbiyye'de Hişâm'a isnâd edilen ğamme vechi nedeniyle Şâtîbî'nin kendi usûlünden saptığını belirtmektedir.¹⁰⁰ Nitekim eş-Şâtîbiyye'de ğamme vechi için referans gösterilen Dâcûnî (ö. 324/936), *et-Teysîr* ve eş-Şâtîbiyye'nin tārîk muhtevası dışında kalmaktadır.¹⁰¹ Aksine mezkûr eserlerde Hişâm rivayetinin tesmsilcisi, İbn 'Abdân (ö. h. 300'den

⁹⁴ Şâtîbî, *Hırzu'l-emânî*, 6 (69. beyit); Kâđî, *el-Vâfi*, 27.

⁹⁵ Hıfzî, *Muġni'l-kurrâ*' (Yüksek Lisans Tezi), 105.

⁹⁶ Muĥammed Emîn Efendî, 'Umdetu'l-hullân, 1/424-425.

⁹⁷ هَمَّتْ ve هَمَّتْ şeklinde iki vecîh. Ömer Türkmen, *el-Cevâhiru'l-mutenâsira fi ferşi ĥurûfi'l-kırâ'âti'l-âşri'l-mutevâtira* (Beyrut: Dâru İbn Ĥazm, 2023), 171.

⁹⁸ Şâtîbî, *Hırzu'l-emânî*, 61 (777. beyit).

⁹⁹ Seĥâvî, *Fetĥu'l-Vaşîd*, 3/1014-1015; Ebû Şâme el-Maĥdisî, *İbrâzu'l-Me'ânî*, 533.

¹⁰⁰ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2389-2391.

¹⁰¹ Bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 1/472-478; Suveyd, *es-Selâsilu'z-zehebiyye*, 330-332.

sonra) kanalıyla Hılvânî (ö. 250/864) t̄arîkîdir.¹⁰² Dâni ise Hişâm için هنت kelimesinde zikri geçen her iki vechi de *et-Teysîr*'de nakletmektedir. Ancak onun mevzubahis eserinde damme vechi için kullandığı şîğa, onun zayıflığına delalet olarak kabul edilebilir.¹⁰³ Şöyle ki Dâni, *Câmi'ü'l-beyân*'da konuya ilişkin vecîhlerden fetħa vechini Hılvânî'ye, damme vechini ise Dâcûnî'ye isnâd etmek suretiyle taқыîd etmektedir.¹⁰⁴

هنت kelimesinin icrasında eş-Şâtıbiyye'deki naşşın zahirîni dikkate alarak söz konusu vecîhlerin aħzini Hişâm'a başka bir deyişle de Hılvânî'ye nispet edenler olmaktadır.¹⁰⁵ 'Abdufettâh el-Kâdî, (1907-1982) ve Dabbâc (1886-1961), bu örnekteki adı geçen uşûlün uygulamacılarından. Her iki müellif de هنت kelimesi hakkında Hişâm için iki vechi de aħz edilmeye uygun görmektedir.¹⁰⁶ Fakat bu örneğin birçok benzerinde ise onların; eş-Şâtıbiyye'nin zahirînden ziyade, Şâtıbî'nin uşûlünü dikkate aldıkları görülmektedir.¹⁰⁷ İbnu'l-Cezerî'nin bu konudaki kanaati ise dikkat çekicidir. Nitekim o, Şâtıbî'nin bu konuda isabet etmek için kendi uşûlünden ayrıldığını söylemektedir.¹⁰⁸ Dâni ise *Câmi'ü'l-beyân*'da, Yûsuf sûresinin 23. âyetindeki هنت kelimesindeki fetħa icrası için kısa bir belâgat değerlendirmesi yaptıktan sonra damme vechinden başka bir vechin câiz/uygun olmadığını belirtmekte ve bu vechin Hılvânî'den sehiv kaynaklı sâdir olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁹ Yine de fetħa vechinin Dâni tarafından *et-Teysîr*'de rivâyet edilmesi, zayıf bulunan ve sehiv sonucu olarak görülen bu vechin “وقَدْ رُوِيَ عَنْهُ ضَمُّ التَّاءِ” ifadesiyle damme vechinden daha kuvvetli bulunması oldukça manidardır.¹¹⁰

Hıfzî konuya ilişkin, 'Aţâ'ullâh mesleğinde her iki vechin de icra edildiğini aktarmakta ve şu beyitle konuya değinmektedir:

وَفِي تَاءِ هَنْتِ الْفَتْحِ وَالضَّمِّ لَامِعٌ وَيَيْتَسُ خَمْسَ قَدَمٍ الْهَمْزُ مُبَدَلًا

¹⁰² Bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 1/466; 'Abduşşekûr, *Tahrîru't-Teysîr*, 9.

¹⁰³ Dâni, *et-Teysîr*, 321. *et-Teysîr* şerhinde sadece damme vechi zikredilmektedir. Bk. Abdulvâhid b. Muħammed b. 'Alî Ebû Muħammed el-Mâlîkî, *Şerhu kitâbi't-Teysîr li'd-Dâni fi'l-kırâat: ed-Durru'n-neşir ve'l-azbu'n-nemir*, thk. 'Âdil Aħmed 'Abdulmevcûd vd. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 652-655.

¹⁰⁴ Dâni, *Câmi'ü'l-beyân*, 3/1226-1227. Ayrıca bk. 'Alî b. Suleymân el-Manşûrî, *Hallu mucmelâti't-Tayyibe* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 38), 36a.

¹⁰⁵ Seħâvî, *Fetħu'l-vaşid*, 3/1014-1015; Ebû Şâme el-Mağdisî, *İbrâzu'l-Me'ânî*, 533-534; Hibetullâh b. 'Abdirrahîm İbrâhîm el-Hamevî, *el-Ferîdetu'l-bâriziyye fi ħalli'l-kaşideti's-Şâtıbiyye*, thk. 'Abdu'llâh b. Hâmid b. Aħmed es-Suleymânî (Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, h. 1416-1417), 342; Ebu'l-Kâsim 'Alî b. 'Uşmân b. Muħammed b. Aħmed b. el-Hasen İbnu'l-Kâşih, *Sirâcu'l-kâri'i'l-mubtedi ve tizkâru'l-muħri'i'l-muntehî*, thk. Muħammed Abdulkâdir Şâhîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2004), 189-190; Neşşâr, *el-Mukerrar*, 181.

¹⁰⁶ Dabbâc, *İrşâdu'l-Murîd*, 274-275; Kâdî, *el-Vâfi*, 242.

¹⁰⁷ Örnek için bk. Dabbâc, *İrşâdu'l-Murîd*, 115, 194-195; 'Alî Muħammed eđ-Dabbâc, *Şerhu İthâfi'l-Beriyye bi-tahrîrâti's-Şâtıbiyye: Muħtasaru Bulûĵi'l-umniyye*, thk. Ebu'l-Hayr 'Umer b. Hasen b. 'Abdilkâdir (Riyad: Eđvâ'u's-Selef, 1428/2007), 282-283; Kâdî, *el-Vâfi*, 113, 182.

¹⁰⁸ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2389-2391. Dabbâc da İbnu'l-Cezerî ile aynı kanaattedir. Bk. Dabbâc, *İrşâdu'l-Murîd*, 274-275.

¹⁰⁹ Dâni, *Câmi'ü'l-beyân*, 3/1227. Ayrıca bk. 'Abduşşekûr, *et-Tahrîrât*, 82. Mekki b. Ebî Tâlib de bu konuda detaylıca bir bilgi verdikten sonra “وَكَا يَحْسُنُ ذَلِكَ” ifadesiyle fetħa vechini mana cihetinden uygun bulmadığını dile getirmektedir. Bk. Ebû Muħammed Hâmmûs b. Muħammed el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vucûhi'l-kırâati's-seb'i ve 'ilelihâ ve ħucecihâ*, thk. Muhyiddîn Ramađân (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1404/1984), 2/8-9.

¹¹⁰ Dâni, *et-Teysîr*, 321.

Yukarıdaki beyitte لَامِعٌ ifadesiyle işaret edilen Hişâm rivâyeti için daha önce defaatle anılan iki vecîh de nakledilmektedir. Hıfzî, söz konusu beytin şerhinde Yûsuf sûresinin 23. âyetindeki هَمَّتْ kelimesi için Hişâm rivâyetine isnaden, ‘Aât’ullâh mesleğinde fetâ vechinin damme vechine muâddem olduğunu serdetmektedir. Bu durumun temel sebebi, fetâ vechinin nispet edildiği Hılvânî’nin *et-Teysîr*’in tarîk muhtevasında yer alması, damme vechinin ise Dânî tarîkiyle gelmesidir.¹¹¹ Dânî tarîkiyle kastedilen ise onun ihtiyârıdır/tercihidir. Zira damme vechi *et-Teysîr*’in tarîk muhtevasının tazammun ettiği bir vecîh değildir. ‘Aât’ullâh mesleği dışındaki üç meslekte ise Dânî’nin ihtiyârı olan damme vechi ahz için uygun görülmemektedir.¹¹² Sonuç olarak bu örnek özelinde ‘Aât’ullâh mesleğinin eş-Şâtıbiyye’nin zahirîni dikkate aldığı, diğer mesleklerin ise eş-Şâtıbiyye’nin tarîk muhtevasını dikkate aldıkları anlaşılmaktadır.

2.2.2 Ahkâf Sûresi’nin 12. Âyetindeki لِينْدِرْ Kelimesinde Bezzî’ye Nispet Edilen Vecîhlerin Durumu

Ahkâf sûresi’nin 12. âyetinde geçen لِينْدِرْ kelimesindeki muğâra‘ât harfinin telaffuzu için *et-Teysîr*’de, Bezzî’ye muţlak olarak hılf¹¹³ isnâd edilmektedir.¹¹⁴ *Câmi‘u’l-Beyân*’da ise hılfün içerdiği vecîhlerden muhâtab vechi,¹¹⁵ Bezzî için takyîd edilmekte ve Dânî’nin; muhâtab vechini Bezzî rivâyeti için Ebû Rabî‘a tarîkinin Nakkâş kanalı dışında bir isnâdla okuduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁶ Ne var ki kelimenin muhâtab vechi için *Câmi‘u’l-Beyân*’da Ebû Rabî‘a tarîkinin Nakkâş (ö. 351/962) kanalı dışında referanslar verilmesi, ilgili vechin *et-Teysîr*’in tarîklerine¹¹⁷ muhalif bir senedle geldiğini göstermektedir. Bezzî’ye nispet edilen gâib vechi¹¹⁸ ise *et-Teysîr*’in tarîklerinden olan Ebû Rabî‘a tarîkinin Nakkâş kanalı ile gelmektedir.¹¹⁹ Diğer yandan Şâtıbî, kıraat imamlarının لِينْدِرْ kelimesindeki eda keyfiyetine şu beyitle işaret etmektedir:

لِينْدِرْ دُمٌ غُصْنًا وَالْأَحْقَافَ هُمْ بِهَا ... بِخُلْفِ هَدَى مَالِي وَإِنِّي مَعًا حُلًّا¹²⁰

Yukarıdaki beyitte Şâtıbî, Ahkâf sûresi’nin 12. âyetindeki لِينْدِرْ kelimesi için Bezzî’ye hılfü nispet etmekte, buna göre mezkûr kelime Bezzî rivâyeti için gâib ve muhâtab şîğaları söz konusu olmaktadır.¹²¹ Fakat yukarıda ifade edildiği üzere لِينْدِرْ kelimesi için *et-Teysîr*’de Bezzî’ye isnâdla muţlak olarak zikredilen muhâtab şîğası,¹²² *Câmi‘u’l-Beyân*’da *et-Teysîr*’in muhtevası dışında bir isnâdla takyîd edilmektedir.¹²³ Ne var ki Bezzî’ye nispet edilen vecîhlerden biri olan muhâtab vechi,

¹¹¹ Hıfzî, *Muğni‘l-kurrâ‘* (Yüksek Lisans Tezi), 105.

¹¹² Muhammed Emîn Efendî, *Umdetu‘l-hullân*, 1/426.

¹¹³ Muđâra‘ât harfinin telaffuzu için zikredilen hılf kelimesiyle gâib ve muhâtab şîğaları kastedilmektedir.

¹¹⁴ Dânî, *et-Teysîr*, 460.

¹¹⁵ Muhâtab vechiyle kastedilen, kelimenin muğâra‘ât harfinin ت ile okunmasıdır.

¹¹⁶ Dânî, *Câmi‘u’l-beyân*, 4/1586. Ayrıca bk. Sehvî, *Fethu‘l-Vaşîd*, 4/1203-1204.

¹¹⁷ ‘Abduşşekûr, *Tahrîru‘t-Teysîr*, 8.

¹¹⁸ Gâib vechiyle kastedilen, kelimenin muğâra‘ât harfinin ي ile okunmasıdır.

¹¹⁹ Dânî, *Câmi‘u’l-beyân*, 4/1586; Sehvî, *Fethu‘l-Vaşîd*, 4/1203-1204.

¹²⁰ Şâtıbî, *Hirzu‘l-emânî*, 79 (992. beyit)

¹²¹ Eb û Şâme el-Makdisî, *İbrâzu‘l-Me‘ânî*, 661.

¹²² Dânî, *et-Teysîr*, 460.

¹²³ Dânî, *Câmi‘u’l-beyân*, 4/1586.

Ebû Rabî'a kanalıyla Dâni'ye dayandırılmaktadır. Dolayısıyla Dâni'ye yapılan bu atıf, *et-Teysîr*'den konuya ilişkin yapılan alıntıyla çelişmektedir.¹²⁴

Sehâvî, muhâtab vechinin Bezzî'ye nispetinin meşhur olduğunu belirtmektedir. Ancak Sehâvî'nin bu çıkarımına neden olan “وَبِالْأَوَّلِ آخِذٌ” ifadesine,¹²⁵ Dâni'nin *kırâât-ı seb'a* üzerine yazdığı eserlerde tarafımızca ulaşılamamıştır. Bu meyanda tahrîrâta konu olan hususlarda genellikle eş-Şâtıbiyye'nin ricâl muhtevasına muhalif vecîhlerin menedilmesi yönünde görüşler belirten 'Abdulfettâh el-Kâdî'nin konuyla alakalı örneğin icrasında eş-Şâtıbiyye için sadece muhâtab vechini sıhhatli bulması dikkat çekicidir.¹²⁶

Ahķâf sûresi'nin 12. âyetindeki لِيُنذِرَ kelimesi için tespit edilebildiği kadarıyla üç görüş mevcuttur. Bunların ilkinde, eş-Şâtıbiyye'nin zahirîne muvafık olarak Bezzî'ye hulf isnâd edilmektedir. Nitekim hulfü öngörenler, iki vecîh arasında herhangi bir tercihte bulunmadıkları gibi onlardan herhangi birini de tenkit etmemektedir.¹²⁷ Bir diğer görüşte ilgili örnek için her ne kadar Bezzî'ye nispetle iki vecîh söz konusu olsa da eş-Şâtıbiyye kanalıyla Bezzî için sadece muhâtab vechinin şahîh olduğu ifade edilmektedir.¹²⁸ Üç görüşten sonuncusunda ise mezkûr örnek için Bezzî'ye isnâdla gâib vechi mevzubahis edilmektedir.¹²⁹

Hıfzî, 'Aţâ'ullâh mesleğinin el-'aşru's-şuğrâ programının kaynak eseri *Muhtâru'l-ikrâ'da*, zikri geçen örnek için هُدًى وَلِيُنذِرَ خَاطِبٌ أَوْ غَيْبٌ هَلَّا beytindeki altı çizili ifadeleri kullanmaktadır. Buna göre Ahķâf sûresi'nin 12. âyetindeki لِيُنذِرَ kelimesi için Bezzî'ye isnaden iki vechi de zikretmektedir. Beytin şerhinde ise Neşr'de de geçtiği üzere muhâtab vechinin Dâni'ye, Ebû Rabî'a kanalıyla isnâd edilerek muhâtab vechi, gâib vechine taķdîm ettirilmektedir.¹³⁰ Fakat bu örnekte 'Aţâ'ullâh mesleğindeki taķdîm- te'hîr uygulamasının daha önceki örneklerdekine aykırı olarak gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki bu tip durumlarda tarîķ muhtevasına aykırı olarak gelen vecîhler, mezkûr meslekte muaħħar vecîh olarak alınmakta iken bu örnekte tam aksi bir uygulamaya gidildiği görülmektedir. Ayrıca ilgili kelime 'Aţâ'ullâh mesleğinin dışındaki mesleklerde sadece muhâtab vechi aħz edilmektedir. Dolayısıyla söz konusu kelime hulfün icra edildiği mesleğin sadece 'Aţâ'ullâh mesleği olduğu anlaşılmaktadır.¹³¹

¹²⁴ Krş. Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 4/1586; İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2633. İbnu'l-Cezerî'nin konu hakkındaki kanaatinin yansımaları için bk. Şafâkusî, *Ġaysu'n-nef*, 540; Muhammed b. 'Abdirrahmân el-Hanefî el-Halîcî, *Hallu'l-muşkilât ve tavđihu't-tahrîrât fi'l-kırâât*, thk. Ebu'l-Hayr 'Umer b. el-Murâbeh b. Hasan b. 'Abdikâdir el-Murâti (Riyad: Eđvâ'u's-Selef, 1428/2007), 154.

¹²⁵ Sehâvî, *Fethu'l-Vaşîd*, 4/1204.

¹²⁶ Kâdî, *el-Vâfi*, 286.

¹²⁷ İbnu'l-Kâşîh, *Sirâcu'l-kâri'i'l-mubtedî*, 304; Suleymân b. Huseyn el-Cemzûrî, *el-Fethu'r-Rahmânî şerhu Kenzi'l-me'ânî bi-tahrîri Ħirzi'l-emânî*, tah. 'Abdu'r-Râzîk b. 'Alî b. İbrâhîm Mûsâ (Riyad: Dâru İbnu'l-Kayyim, Kahire: Dâru İbnu 'Affân, 1426/2005), 272; Fikrî, *Takrîbu's-Şâtıbiyye*, 305.

¹²⁸ Şafâkusî, *Ġaysu'n-nef*, 540; Halîcî, *Hallu'l-muşkilât*, 154; Kâdî, *el-Vâfi*, 286.

¹²⁹ Ebû 'İd Riđvân b. Muhammed b. Suleymân el-Muħallilâtî, *Şifâu's-Şudûr bi-Zikri Kırâati'l-Eimmeti's-Seb'ati'l-Budûr*, thk. Ferġâl Seyyid 'Arabâvî (İsmâ'iliyye [Mısır]: Mektebetu'l-İmâmî'l-Buħârî, 1436/2015), 700.

¹³⁰ Hıfzî, “Muġni'l-Kurrâ” (Yüksek Lisans Tezi), 138-139. 'Aţâ'ullâh mesleğinin konu hakkındaki uygulaması için ayrıca bk. Muhammed Emîn Efendî, *Umdetu'l-hullân*, 2/707.

¹³¹ Muhammed Emîn Efendî, *Umdetu'l-hullân*, 2/707.

Sonuç

‘Aṭâ’ullâh en-Necîb, taḥrîrât üzerine çalışmaların yoğun olarak yapıldığı bir dönemde yaşamıştır. Her ne kadar o, bu disiplin üzerine eser kaleme almasa da onun bu konudaki uygulama ve kanaatleri, adına ithaf edilen mesleğin müntesipleri tarafından mesleğin tercihlerini yansıtacak şekilde yazıya dökülmüştür. ‘Aṭâ’ullâh gibi üç isme daha nispet edilen bu metodolojiler, meslek ismiyle nitelendirilmektedir.

‘Aṭâ’ullâh mesleği ve diğer üç mesleğin ‘kırâât taḥrîrâtı oluşumu’ olmaları yanında gerek eğitim metotlarındaki farklılıklar gerekse ahz hususunda takip ettikleri farklı yöntemler, onların birer taḥrîrât ekolü olduğunu göstermektedir. Her ne kadar günümüz kırâât tedrisatında dört meslekten sadece ‘Aṭâ’ullâh ve Şûfî meslekleri takip edilse de kırâât mesleklerinin her birinin evveleminde müntesipleri bulunmaktaydı. Fakat bunlardan ‘Aṭâ’ullâh ve Şûfî meslekleri dışındaki meslekler bu konuda canlılıklarını koruyamadılar. Buna ilaveten Şûfî mesleği dışında üç mesleğin günümüze kadar ulaşmış eserleri mevcuttur ve aynı zamanda Türkiye’de yapılan kırâât eğitiminde bu eserlere itibar edilmektedir. Buna rağmen Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Anadolu’da ortaya çıkan bu mesleklerin taḥrîrât ekolleri arasında gösterilmemesi de bir vakiadır.

Araştırma sonucunda meslekler hakkında yeterince akademik çalışmanın yapılmadığı müşahede edilmiş, müstakil olarak ‘Aṭâ’ullâh mesleği üzerine yapılan bir çalışmada ve genel olarak meslek konusuna değinilen çalışmalarda mesleklere ilişkin tercihlerin mahiyetine yer verilmediği anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu tercihlerin zemini, okuyucu için kapalı kalmıştır. Buradan hareketle çalışmada, ‘Aṭâ’ullâh mesleğine müteallik tercihler, *Muğni’l-ḳurrâ’ fi şerhi Muḥtârî’l-ıkrâ’* özelinde ele alınmış ve bunların keyfiyeti incelenmiştir. Mesleklerin ele alındığı çalışmalarda mesleklerin tercihlerinin uşûl konularıyla sınırlı tutulduğu, konuyla alakalı olarak ferşu’l-ḥurûfa ise yer verilmediği tespit edilmiştir. Nitekim bu durumun mesleklerin tercihlerinin uşûl konularından ibaret olduğu intibasını verdiği anlaşılmıştır.

Muğni’l-ḳurrâ’da eş-Şâtıbiyye ve ed-Durra’nın tazammun ettiği vecîhler ele alınmaktadır. ‘Aṭâ’ullâh mesleğiyle alakalı tercihlerin ekseriyetle uşûle taalluk etmesine rağmen meselelerin sadece bunlardan müteşekkil olmadığı görülmüş, aksine mezkûr eserin az da olsa ferşu’l-ḥurûf konularını da içerdiği görülmüştür. Çalışmada, *Muğni’l-ḳurrâ’* özelinde ‘Aṭâ’ullâh mesleğinin tercihlerine dair ele alınan uşûl ve ferşu’l-ḥurûfa müteallik toplam dört örnekte *eş-Şâtıbiyye*’nin zahîrîne itibar edildiği anlaşılmış, dolayısıyla mervî vecîhlerin hiçbirinin dışarıda bırakılmadığı tespit edilmiştir. Binaenaleyh ‘Aṭâ’ullâh mesleğinin diğer mesleklerden bu örnekler özelinde kahir ekseriyetle ayrıştığı saptanmıştır. ‘Aṭâ’ullâh mesleğiyle diğer üç mesleğin farklı oldukları husus, Şâtıbî’nin uşûlüne muvafık bir şekilde gelmeyen vecîhlerde meydana gelmiştir. Bu türden vecîhler; genellikle diğer üç meslekte menedilip onlara iltifat edilmemiş, ‘Aṭâ’ullâh mesleğinde ise bunlar muahhar vecîh olarak alınmıştır. Bu noktada mesleklere ait tercihlerin karşılaştırmalı olarak ele alınacağı çalışmaların yapılması, meslek metodolojilerindeki farklılıkların daha net bir şekilde ortaya konulması açısından olumlu sonuçlar verecektir.

Kaynakça

‘Abduşşekûr, Sâmi Muḥammed Sa‘îd. *et-Taḥrîrât ‘ale’ş-Şâtıbiyye beyne’l-ḳurrâati ve’l-men’*. b.y: y.y., 1436/2015.

‘Abduşşekûr, Sâmi Muḥammed Sa‘îd. *Taḥrîru’t-Teysîr*. b.y: y.y., 1435/2014.

- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kıraat Eğitim ve Öğretiminde Uygulanan Metodlar". *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi (Uluslararası Kıraat Sempozyumu, 16-18 Kasım 2012)*, Genel Koordinatör: M. Emin Özafşar. 605-617. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi". *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2018), 83-112.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kurrâları*. İstanbul: Rabbani Yayınevi, 2021.
- Bâlûvî, Hâmid b. 'Abdîlfeţh. *Zubdetu'l-'irfân fi vucûhi'l-Ķur'ân*. thk. Mustafa Atilla Akdemir. Dubai: Câizetu Dubey ed-Devliyye li'l-Ķur'âni'l-Kerîm, 1442/2020.
- Bostan, Osman. "Hamza ve Kıraatinin Özellikleri". *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*. ed. Ahmet Gökdemir. 169-217. Ankara: İlâhiyât, 2023.
- Bostan, Osman. *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Bostan, Osman. "Bir Osmanlı Kıraat Âlimi: Ahmed er-Rüşdî". *Amasya İlahiyat Dergisi* 18 (Haziran 2022), 183-218. <https://doi.org/10.18498/amailad.1091995>
- Bostan, Osman. "en-Neşr Merkezli Çalışmalar (Tahrîrât Örneği)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (Haziran 2022), 207-234. <https://doi.org/10.17120/omuifd.1078721>
- Cemzürî, Suleymân b. Huseyn. *el-Fethu'r-Rahmânî şerhu Kenzi'l-me'ânî bi-tahrîri Ħirzi'l-emânî*. ah. 'Abdu'r-Râzık b. 'Alî b. İbrâhîm Mûsâ. Riyad: Dâru İbnu'l-Ķayyim, Kahire: Daru İbnu 'Affân, 1426/2005.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar: -Oryantalistlerin Görüşleri-*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2010.
- Ďabbâ', 'Alî Muĥammed. *İrşâdu'l-murîd ilâ maĥsûdi'l-Ķaşîd fi'l-Ķırâati's-seb'*. Tanta: Dâru's-Şahâbe li't-Turâs, 1427/2006.
- Ďabbâ', 'Alî Muĥammed. *Şerhu İthâfi'l-Beriyye bi-tahrîrâti's-Şâtibiyye: Muĥtasaru Bulûĥi'l-umniyye*. thk. Ebu'l-Ħayr 'Umer b. Ħasen b. 'Abdilkâdir. Riyad: EĎvâ'u's-Selef, 1428/2007.
- Dânî, Ebû 'Amr 'Uşmân b. Sa'd b. 'Uşmân el-Endelusî. *Câmi'u'l-beyân fi'l-Ķırâati's-seb'i'l-meşhûra*, thk. 'Abdulmuheymin 'Abdusselâm et-Ĥahĥân vd. 4 Cilt. Şarika: Câmi'atu's-Şarika, 1428/2007.
- Dânî, Ebû 'Amr 'Uşmân b. Sa'd b. 'Uşmân el-Endelusî. *et-Teysîr fi'l-Ķırâati's-seb'*. thk. Ħâtîm Şâlih eĎ-Ďâmin. Şarika: Mektebetu's-Şahâbe, 'Ayn Şems: Mektebetu't-Tâbi'in, 1429/2008.
- Ebû 'Alî el-Fârisî, el-Ħasen b. 'Abdilĥaffâr. *el-Ħucce li'l-Ķurrâi's-seb'a*. thk. Bedruddîn Ķahvecî vd. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1404/1984-1419/1999.
- Ebû Ma'ser eĥ-Ĥaberî, 'Abdulkerîm b. 'Abdişşamed. *et-Telĥîs fi'l-Ķırâati's-semân*. thk. Muĥammed b. Ħasen b. 'Aĥîl Mûsâ eş-Şerîf. Cidde: el-Cemâ'atu'l-Ħayriyye li-Taĥfîzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1412/1992.
- Ebû Şâme el-Maĥdisî, Ebu'l-Ķâsim Şihâbuddîn 'Abdurrahmân b. İsmâ'îl b. İbrâhîm. *İbrâzu'l-me'ânî min Ħirzi'l-emânî fi'l-Ķırâati's-seb'*. thk. İbrâhîm 'Aĥve AvaĎ. Kahire: Muştafâ el-Bâbî el-Ħalebî, 1982.
- Ebu'l-Feraĥ, Seyyid Lâşîn - 'İlmî, Ħâlid b. Muĥammed el-Ħâfiz. *Taĥrîbu'l-me'ânî fi şerĥi Ħirzi'l-emânî fi'l-Ķırâati's-seb'*. Medine: Mektebetu Dâri'z-Zemân, 5. Basım, 1424/2003.
- Fikrî, İhâb. *Taĥrîbu's-Şâtibiyye*. b.y: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 2. Basım, ts.
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri". *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (Haziran 2019), 91-123. <https://doi.org/10.16947/fsmia.582365>
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Kur'ân Eğitim Merkezleri: Dârülkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri". *Edebali İslâmiyat Dergisi* 1/2 (Kasım 2017), 43-60.
- Ħâlîcî, Muĥammed b. 'Abdirrahmân el-Ħanefî. *Ħallu'l-muşkilât ve tavĎîhu't-tahrîrât fi'l-Ķırâât*. thk. Ebu'l-Ħayr 'Umer b. el-Murâbeh b. Ħasen b. 'Abdilkâdir el-Murâti. Riyad: EĎvâ'u's-Selef, 1428/2007.

- Halîl b. Aḥmed, Ebû ‘Abdirrahmân ‘Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbu’l-‘Ayn*. thk. ‘Abdulhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1424/2003.
- Hıfzî, Seyyid Muḥammed ‘Ârif. *Muğni’l-kurrâ’ fi şerhi Muhtârî’l-ikrâ’*. İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazıt, 177, 70.
- Hıfzî, Seyyid Muḥammed ‘Ârif. *Muğni’l-kurrâ’ fi şerhi Muhtârî’l-ikrâ’: min Bâbi vakfi Hamzate ve Hişâmin ‘ale’l-hemzi ilâ âhiri’l-kitâb*. thk. Gâde bnt. ‘Abdilmutekebbir b. Şâdiq el-Mağribî. Mekke: Câmi’atu Ummi’l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1434-1435/2013-2014.
- İbn Şurayḥ, Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. Şurayḥ er-Ru‘aynî el-Endelusî el-işbîlî. *el-Kâfi fi’l-karââtî’s-seb’*. thk. Aḥmed Maḥmûd Abdusseme‘ eş-Şâfi‘î. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1421/2000.
- İbnu’l-Cezerî, Ebu’l-Ḥayr Şemsuddîn Muḥammed b. ‘Alî b. Yûsuf. *Neşru’l-karââtî’l-‘aşr*. thk. Eymen Ruşdi Suveyd. 5 Cilt. İstanbul: Dâru’l-Ğavsânî li’l-Dirâsâtî’l-Kur’âniyye, Beyrut: Dâru’l-Ğavsânî li’l-Dirâsâtî’l-Kur’âniyye, 1439/2018.
- İbnu’l-Cezerî, Ebu’l-Ḥayr Şemsuddîn Muḥammed b. ‘Alî b. Yûsuf. *et-Temhîd fi ‘ilmi’t-tecvîd*. thk. Gânim Qaddûrî Hamed. Beyrût: Muessesetu’r-Risâle, 1421/2001.
- İbnu’l-Fehḥâm, Ebu’l-Kâsim ‘Abdurrahmân b. ‘Atîk b. Ḥalef eş-Şıkkîlî. *Kitâbu’t-Tecrîd li-buğyeti’l-murîd fi’l-karââtî’s-seb’*. thk. Dârî İbrâhîm ed-Dûrî. Amman: Dâru ‘Ammâr, 1422/2002.
- İbnu’l-Kâşih, Ebu’l-Kâsim ‘Alî b. ‘Uşmân b. Muḥammed b. Aḥmed b. el-Ḥasen. *Sirâcu’l-kârî’i’l-mubtedî ve tizkâru’l-mukri’i’l-muntehî*. thk. Muḥammed Abdulkâdir Şâhîn. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2. Basım, 1425/2004.
- İbnu’l-Vecîh, ‘Abdullâh b. ‘Abdilmu‘min el-Vâsiṭî. *el-Kenz fi’l-karââtî’l-‘aşr*. thk. Henâ’ el-Ḥımsî. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1419/1998.
- İbrâhîm el-Ḥamevî, Hibetullâh b. ‘Abdirrahîm. *el-Ferîdetu’l-bâriziyye fi halli’l-kaşîdeti’s-Şâtıbiyye*. thk. ‘Abdullâh b. Ḥâmid b. Aḥmed es-Suleymânî. Mekke: Câmi’atu Ummi’l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, h. 1416-1417.
- Qâdî, ‘Abdulfettâh. *el-Budûru’z-zâhira fi’l-karââtî’l-‘aşri’l-mutevâtira min tarîkayi’s-Şâtıbiyye ve’d-Durra*. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1401/1981.
- Qâdî, ‘Abdulfettâh. *el-Vâfi fi şerhi’s-Şâtıbiyye*. Kahire: Dâru’s-Selâm, 1438/2017.
- Koyuncu, Recep. *Aşere Kaideleri*. İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2023.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü*. 2. Basım. İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021.
- Mâlikî, Abdolvâhid b. Muḥammed b. ‘Alî Ebû Muḥammed el-Mâlikî. *Şerhu kitâbi’t-Teysîr li’d-Dânî fi’l-karâât: ed-Durru’n-neşîr ve’l-‘azbu’n-nemîr*. thk. ‘Âdil Aḥmed ‘Abdulmevcûd vd. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1424/2003.
- Manşûr, Muḥammed Ḥâlîd vd. *el-Muzhir fi’s-Şâtıbiyye ve’d-Durra*. Amman: Dâru ‘Ammâr, 2. Basım, 1427/2006.
- Manşûrî, ‘Alî b. Suleymân. *Ḥallu mucmelâti’t-Tayyibe*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 38, 1-38.
- Maşalı, Mehmet Emin. “Kur’an Kıraatında ve Kitabesinde Türkiye’nin Durumu”. <https://mushafhariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/KUR’AN%20KIRAATİNDE%20ve%20KİTÂBETİNDE%20TÜRKİYE’NİN%20DURUMU%20%28Doç.%20Dr.%20M.%20Emin%20MAŞALI%29.pdf> (Erişim 16 Ağustos 2023).
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muḥammed Ḥammûs b. Muḥammed el-Kaysî. *el-Kesf ‘an vucûhi’l-karââtî’s-seb’i ve ‘ilelihâ ve ḥucecihâ*. thk. Muhyiddîn Ramaḍân. 2 Cilt. Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 3. Basım, 1404/1984.
- Mevşîlî, Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. Aḥmed. *Kenzu’l-me‘ânî min şerhi Ḥirzi’l-emânî*. thk. Muḥammed İbrâhîm el-Meşhedânî. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru’l-Berake, Dımaşk: Dâru’l-Ğavsânî li’l-Dirâsâtî’l-Kur’âniyye, 1433/2012.
- Muḥammed Emîn Efendî, ‘Abdullâh Efendîzâde. *Umdetu’l-ḥullân fi idâhi Zubdeti’l-‘irfân*. thk. Mehmet Çaba. 2 Cilt. İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2021.
- Muḥammed Emîn Efendî, ‘Abdullâh Efendîzâde. *Zuḥru’l-Erîb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 11, 1-317.
- Muḥallilâtî, Ebû ‘İd Riḍvân b. Muḥammed b. Suleymân. “Ḥavâşin ‘alâ tavḍiḥi’l-makâm fi vakfi Hamzate ve Hişâmin li-Şeyḥi’l-Kurrâ’ el-İmâm: Muḥammed b. Aḥmed el-Mutevellî (el-muteveffâ hicrî 1313)”. thk. ‘Abdullâh b. ‘Avvâd el-Cuhenâ. *el-Mecelletu’l-‘İlmiyye li-Kulliyeti’l-Kur’âni’l-Kerîm li’l-Karââtî ve ‘Ulûmihâ bi-Tantâ 3/1* (2017), 86-155.

- Muḥallilâtî, Ebû ʿİd Riḍvân b. Muḥammed b. Suleymân. *Şifâu's-Şudûr bi-Zikri Kırâati'l-Eimmeti's-Seb'ati'l-Budûr*. thk. Ferğalî Seyyid ʿArabâvî. İsmâʿiliyye (Mısır): Mektebetu'l-İmâmî'l-Buḥârî, 1436/2015.
- Muḥaysin, Muḥammed Sâlim. *el-İrşâdâtü'l-celiyye fi'l-kırâati's-seb' min tarîki's-Şâtîbiyye*. Kahire: Dâru Muḥaysin, 1426/2005.
- Muhtâr, Muksim. “İlmu't-Tahrîrât beyne't-Tarîkati'l-Mağribiyye ve't-Tarîkati'l-Meşrikiyye”. *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye fi'l-Âlemi'l-İslâmî: Evdâ' ve Mekâsîd*. 577-605. Rabat: er-Râbitatu'l-Muḥammediyye li'l-ʿUlemâ', 2014.
- Mutevellî, Muḥammed b. Aḥmed. “el-Burhânu'l-Aşdaḳ ve's-Şirâtu'l-Muḥakḳaḳ fi Men'î'l-Ġunneti li'l-Azrak”. thk. ʿAbdulkayyûm b. ʿAbdilğafûr b. Kâmeriddîn es-Sindî. *Mecelletu Ma'hedi'l-İmâm eş-Şâtîbî* 13 (Mayıs 2012), 355-432.
- Mutevellî, Muḥammed b. Aḥmed. *Tavḏîhu'l-makâm fi'l-vaḳfi ʿale'l-hemzi li-Hamzate ve Hişâm*. haz. Muḥammed Ebu'l-Ḥayr. Tanta: Dâru's-Şahâbe, 1430/2009.
- Neşşâr, Ebû Hafş Sirâcuddîn ʿUmer b. Kâsim b. Muḥammed. *el-Mukerrar fimâ tevâtere mine'l-kırâati's-seb'i ve teḥarrar*. thk. Aḥmed Maḥmûd ʿAbdussemî ʿ eş-Şâfiʿ el-Ḥafyân. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1422/2001.
- Öden, İsmail. *Mısır Tarihi: Şeyh Ataullah Mesleği'nin el-Aşru's-Suğrâ ve el-Aşru'l-Kübrâ Öğretim Usulleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Pilgir, Eren. “Hırzu'l-Emânî'nin Kiraat Tedrisatındaki Serencamı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/1 (Mayıs 2021), 251-268. <https://doi.org/10.33227/auifd.769023>
- Pilgir, Muhammed. *Kiraat İlmünde Med: Kiraat-ı Aşere'nin Ortak Meseleleri Bağlamında*. Ankara: İlâhiyât, 2022.
- Şafâkusî, Ebu'l-Ḥasen ʿAlî b. Sâlim b. Muḥammed en-Nûrî. *Ġaysu'n-nef fi'l-kırâati's-seb'*. thk. Aḥmed Maḥmûd ʿAbdussemî ʿ eş-Şâfiʿ el-Ḥafyân. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1425/2004.
- Seḥâvî, ʿAlemuddîn Ebu'l-Ḥasen ʿAlî b. Muḥammed b. ʿAbdişşamed. *Fethu'l-vaşîd fi şerhi'l-Kaşîd*. thk. Mevlây Muḥammed el-İdrîsî et-Tâhirî. 4 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2002.
- Suveyd, Eymen Ruşdî. *es-Selâsilü'z-zehebîyye bi'l-esânîdi'n-Neşriyye min Şuyûlî ile'l-Ḥaḍrati'n-Nebeviyye*. Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 1428/2007.
- Şâtîbî, Ebû Muḥammed Kâsim b. Fîrruh b. Ḥalef er-Ruʿaynî. *Metnu's-Şâtîbiyye: Hırzu'l-emânî ve vechu't-tehânî fi'l-kırâati's-seb'*. tsh. Muḥammed Temîm ez-Zuʿbî. 5. Basım, Dimaşk: Dâru'l-Ġavşânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1431/2010.
- Tetik, Necatî. “Kırâat Eğitiminin Dünyü, Bugünü, Yarını ve Kırâat Eğitiminde Meslekler”. *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV (Kırâat İlmî ve Problemleri)*. ed. Bedrettin Çetiner. 147-168. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Türkmen, Ömer. *el-Cevâhiru'l-mutenâsira fi ferşi ḥurûfi'l-kırâati'l-ʿaşri'l-mutevâtira*. Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 2023.
- Türkmen, Ömer. “Türkiye'deki Kiraat Tedrisatına Eleştirel Bir Yaklaşım”. *İslami İlimler Dergisi* 16/2 (Kasım 2021), 89-102. <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1025739>